

HÜSEYİN VÂ'İZ-İ KÂŞİFİ'NİN *AHLÂK-İ MUHSİNÎ* ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Abdullah DODANGEH*

Öz

Nasihathnâme/Siyasetnâme türü eserler, ahlâk ve devlet yönetim felsefesine dair öğüt vermek amacıyla telif olunmuşlardır. Bu eserler mahiyeti itibariyle tarih çalışmalarına yön verecek derecede önemlidirler. Bunlardan birisi de çalışmamızın konusunu teşkil eden *Ahlâk-î Muhsinî (Cevâhirü'l-Esrâr)* adlı eserdir. Eser, Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî tarafından 900/1494-1495 yılında Farsça olarak tamamlandıktan sonra Timurlu Sultanı Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebül-Muhsin Mirza'ya sunulmuştur. Kırk bâbdan oluşan eserde, ahlâk, hukuk, adalet, şecaat, himmet, cömertlik, istişare gibi mevzular üzerinde durulmuştur.

Osmanlılar döneminde, ilk defa Sultan II. Selim (ö.982/1574) zamanında, Pîr Muhammed b. Pîr Ahmed (Azmfî) Efendi tarafından 974/1566-1567 yılında *Enîsü'l-Ârifîn* künyesi ile Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir. Anlaşıldığı üzere *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eser, doğu edebiyatında olduğu gibi, batı literatüründe de önemi haizdir. *Ahlâk -î Muhsinî*, İran, Hindistan, İngiltere gibi birçok yerde defalarca basılmış, çeşitli dillere tercüme edilmiştir.

Çalışmamızda genel olarak *nasihatnâme/siyasetnâme* türü eserlerin tarihçilik açısından önemi ve özel olarak *Ahlâk -î Muhsinî* adlı eserin edebî, felsefî ve siyasi yönleriyle tanıtımı yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk, Yönetim Felsefesi, Timurlular, Nasihatnâme/Siyasetnâme Geleneği, Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî, *Ahlâk-î Muhsinî*

* Dr., Japonya. abdollahdodangeh@gmail.com

Orcid: 0000-0001-7025-8646

DOI: 10.53440/bad.1585823

Makale Türü: Araştırma Makalesi

(Makale Gönderim Tarihi: 15.11.2024-Makale Kabul Tarihi: 23.12.2024)

Atıf Bilgisi: Dodangeh, A. (2024). Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî'nin Ahlâk-î Muhsinî Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme. *Bingöl Araştırmaları Dergisi* (21), s. 27-61.

AN ANALYSIS OF *AKLĀQ-E MOHSENĪ* WORK BY HOSAYN WĀ'EZ KĀŞEFĪ

Abstract

The *Nasihāt-nâme* and *Siyaset-nâme* genres of literature are crucial works that address the ethics and philosophy of state administration. These texts play an important role in shaping historical studies by offering guidance on governance, justice, and the moral obligations of rulers. The work has been completed in Persian by Kamāl-al-dīn Ḥosayn Wā'ez Kāšefī in 900/1494-1495 and titled after Abu'l-Moḥsen the son of Timurid's leader, Sultan Ḥosayn Bāyqarā. The work consisting of forty chapters focused on matters such as ethics, law, justice, courage, effort, generosity, consultation, etc.

During the Ottoman period, *Aklāq-e Moḥsenī* was first translated into Ottoman Turkish as *Enîsü'l-Arifîn* by Pîr Muhammad b. Pîr Ahmed (Azmi) Efendi in 974 AH (1566–1567), during the reign of Sultan Selim II (d. 982/1574). *Aklāq-e Moḥsenī* is an important work in eastern and western literature as well. It has been translated into multiple languages and published in various regions, including Iran, India, and the United Kingdom.

In this study, we will focus on the *nasihat-nâme* and *siyaset-nâme* genres and their significance in historiography, examining the *Aklāq-e Moḥsenī* in terms of its literary, philosophical, and political dimensions.

Keywords: Morality, Philosophy of Administration, *Nasihāt-nâme*/*Siyaset-nâme* Timurids, Wā'ez Kāšefī, *Aklāq-e Moḥsenī*

Giriş

Tarih boyunca filozoflar ve düşünürler, halkın ideal bir yaşam sürebilmesi için kafa yormuşlardır. Bununla alakalı olarak âlimler, devlet başkanının meşruiyetini göz önünde bulundurarak, yöneticilerin halka karşı adaletli ve merhametli davranmaları, halkın da yöneticilerine karşı saygılı ve itaatkâr olmalarını hedefleyen ahlâkî ve siyasî niteliğe haiz nasihatnâme/ siyasetnâme¹ adı verilen eserler kaleme almışlardır. Devletin içinde bulunduğu veya karşılaşacağı sıkıntılarının farkında olan âlimler, devlet ve halkı bu sıkıntılardan kurtarmaya yönelik, yöneticilere siyasî işlerde yol gösteren “yönetim sanatı” kılavuzu niteliği taşıyan bu eserlerin yazılmasını kendilerine bir fazife olarak görmüşlerdir. Bu tür eserlerin genel olarak devletin ekonomik, kültürel ve siyasî açılardan hassas durumda olduğu zamanlarda kaleme alınmış olması, siyasetnâmelerin önemli birer kaynak niteliği taşıdıklarını göstermektedir.

Nasihatnâme/Siyasetnâme türü eserler, mahiyeti itibariyle padişah, vezir (ler) ve diğer devlet adamlarına yönetim hususlarında verdikleri bilgilerin yanı sıra, ahlâka yönelik de onlara öğüt verirler. Eserlerin bu özelliği dikkate alınacak olursa, devlet başkanı gibi birisine nasihat edecek kişinin, ilmî açıdan ondan daha donanımlı olması gerekirdi. Fıkıh, kelim, tefsîr gibi İslâmî ilimlerin yanı sıra edebiyat, irfan, hikmet ve tasavvuf alanlarında da yeterli bilgiye sahip olması elzemdi. Bu birikime ancak uzun yıllar süren bir çaba neticesinde ulaşılabildi. Âlimler bu tür eserleri kaleme alırken meselelerin kolayca anlaşılması gayesiyle mümkün oldukça basit bir anlatım üslubu kullanmışlardır. İslâmî döneme ait eserlerde, Kur’an ayetleri, hadisler, kutsal kitaplardan örneklerin yanı sıra, eski devlet adamları ve büyük şahsiyetlerin hayatından muhtasar hikâyeler nakletmişlerdir. Sonuç olarak bütün bu ayet, hadis, menkıbe, hikâye şiir vs. gibi örneklerde gizli olan manevî değerlerin idrak edilmesi, âlimlerin esas arzu ve isteklerini oluşturmaktaydı. Söz konusu eserlerinde bunu ustaca kullandıklarını müşahade etmekteyiz. Nitekim bu konuda Mevlânâ şöyle demiştir:

1 Siyasetnâme türü eserler hakkında geniş bilgi için bkz. Özbek, 2003, s. 499-504; Niyazi, 1993), s.45; Türkoğlan, 2010, s. 418-430. Siyasetnâme türü eserlerin genelinde adaletli olmak, memleketin imarı ve dinin muhafaza edilmesi gibi meseleler üzerinde durulduğunu görüyoruz. Hâkimiyetin Allah tarafından hükümdara verildiğine dikkat çeken eserlerde, siyasetin zikredilen meselelere hizmet etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda yöneticilere dini korumak için ulemâ kesiminin desteğine daim ihtiyacı duymuştu. Bu konuda bilgi için bkz. Rençber, 1387, s. 147-155, <http://www.ensani.ir/fa/17908>, (10.08.2016).

“ای برادر قصه چون پیمانہ است
معنی اندر وی بسانہ دانہ است
دائہ معنی بگیری مرد عقل
ننگرد پیمانہ را گر گشت نقل“

“Ey dost, hikâye bir ölçek kabına benzer
Mana ise o kabın içinde bir tohum gibidir
Akıllı olan, esas meseleden gâfil olup kabın teferruatına bakmaz
Oysa hikâyenin özüne (tohum) odaklanır” (Mevlânâ 1386, s. 293-294)²

1. Nasihatnâme/Siyasetnâme Geleneği

Nasihatnâme/Siyâsetnâme olarak nitelendirdiğimiz eserler batı literatüründe “Mirrors for princes” (hükümdarların aynası), olarak bilinir. Genel itibarıyla ve özellikle Hıristiyan müellifler bu tür eserlerde “Ideal Prince” (İdeal Hükümdar) simasını tasvir etmeye çalışmışlardır. Doğuda Müslüman yazarlar tarafından telif olunan benzer eserler ise “Devlet Yönetimi Sanatı” olarak karşımıza çıkar (Blaydes, 2013, s. 1-3). Manzum ve mansur olarak telif olunan nasihatnâme/siyasetnâme türü eserlerin ortak özelliği, hükümdar ve devlet adamlarında bulunması gereken meziyetler üzerinde durulmasıdır.

Devlet başkanına ahlâk, din ve siyaset ile ilgili sorumluluklarını hatırlatan eserler, “*Nasihatü'l-mülûk*³, *Tuhfetü'l-mülûk*⁴, *Zahiretü'l-mülûk ve's-salâtîn*⁵, *Enisü'l-mülûk*⁶ vb. künyeler ile literatüre geçmiştir. Vezirler ve diğer devlet adamlarına devlet ve halka yönelik meselelerde nasıl davranmaları gerektiğini hatırlatan eserler ise, *Nasihatü'l-vuzerâ*⁷, *Tuhfetü'l-vuzerâ*⁸, *Hadikatü'l-vuzerâ*, *Mir'atü'l-vuzerâ*, *Asafnâme*, *Edebü'l-kâtib* vb. isimlerle anılmıştır. Ayrıca hem padişaha hem de vezire yönelik telif olunan eserler de genellikle

2 Ayrıca bkz. Dihkâniyân-Nikûbaht, 1390, s. 135.

3 İmam Gazzâlî, *Nasihatü'l-mülûk* adlı eserinde Sultan Sencer'e gündelik siyâsî ve örfî sorumluluklarının siyâsî ve ekonomik altyapıya göre uygulamasını tavsiye etmiştir. Gazzâlî'nin “devlet” teorisinin kendisinden sonraki âlimlere etkisiyle ilgili bkz. Gazzâlî, 1389; Lambton, 1385, s. 15. Gazzâlî'nin söz konusu eserini Muhammed Tapar'a sunmasıyla ilgili bkz. Avcı, 2006, s. 411.

4 Eserin bazı yazma örnekleri için bkz. Bozorg, III, ty., s. 478, <http://aghabozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016); Bozorg, IV, ty., s. 12, <http://aghabozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016).

5 *Zahiretü'l-mülûk* künyesi ile ilgili bkz. Bozorg, XX, ty., s. 108-110, <http://aghabozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016); Bozorg, III, ty., s. 190, <http://aghabozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016).

6 Bkz. Bozorg, X, ty., s. 29, <http://aghabozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016).

7 Konuyla ilgili *Der Nasihatü'l-Fahrü'l-Vuzerâ Nizâmülmülk* adlı eserin yazma nushaları için bkz. Bozorg, I, ty., s. 239, <http://aghabozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016); Bozorg, VII, ty., s. 587, <http://aghabozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016).

8 Bozorg, XXXV, ty., s.11, <http://aghabozorg.ir/search.aspx> (10.10.2014); Bozorg, ty., XX, ty., s. 262, <http://aghabozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016).

*Nasihatu's-salâtîn ve'l-vûzerâ*⁹ gibi isimlerle bilinir¹⁰. *Nasihatnâme* adıyla bilinen eserlerin birçoğunda halkın medenî kültür ve âdâbı üzerinde durulmuştur. Buna örnek olarak aile fertlerinin birbirine karşı adalet¹¹ odaklı nasıl davranmaları gerektiği hususunda Seyyid Ali Hemedânî'nin (ö.786/1385) *Zâhîretü'l-mülûk* adlı eseri gösterilebilir (Yazıcı, 1998, s. 186-188).

Ahlâk ve siyasete yönelik İslâm tarihinin ilk kaynaklarından biri Hz. Ali'nin Mısır'a vali olarak tayin ettiği Mâlik-i Eşter (ö.37/657(?)) için yazdığı ifade edilen *Nehcü'l-belâga*'da¹² geçen nasihatlerdir. Eserde yöneticinin İslâm hukuku çerçevesinde adaletli ve hoşgörülü olması hususunda vazifeleri sıralanmıştır.¹³ Hz. Ali'nin ayrıca vefatından önce çocuklarını bir araya toplayarak sâlih ameller işlemelerini tavsiye ettiği de bilinmektedir¹⁴. İslâm'ın ilk dönemlerinde yazılmış olan eserlerden birisi de İbnü'l-Mukaffa'nın (ö. 142/759) *Risâletü's-sahabe* adlı eseridir. Eser, Emevî Hânedanî'nin sona ermesini müteakip Abbâsîlerin iktidara geldiği ve bir takım toplumsal ve yapısal değişimlerin yaşandığı dönemde telif edilmesinden dolayı önem arz

9 Konuya ilişkin Mustafa Ali Efendi'nin kaleme aldığı eserin el yazması için bkz. Bozorg, XI-XII, ty., s. 465, <http://aghabozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016).

10 Geniş bilgi için bkz. Uğur, 2001, s. 1-9.

11 Klasik dönemlerden itibaren Siyasetnâme eserlerinin hemen hemen tamamında devletin gücünün vurgulanmasının yanında, adalet mevzusuna da yer verilmiş, adaletin yönetici ve halk arasında bir köprü olduğu vurgulanmıştır. İktidarının bekasının adaletle bağlı olduğunu düşünen siyasetnâme müellifleri, devletin gücünün meşruiyeti üzerinde durarak, onu muhafaza etmeye gayret göstermişlerdir, bkz. Tabâtabâî, 1388, s. 100-106. Arapça bir terim olan adalet, adl'den türemiş ve her şeyin yerli yerine konulması manasına gelir. Adalet ise, hakkı yerine getirmek, doğru doğruluk anlamına gelir; bkz. Kılınç, 2013, s. 30; Palabıyık, 2001, s. 172-175. Adâlet kavramı, İslâmî devri ile sınırlı olmayıp, İslâm öncesi ve İslâm sonrası folozoflar ve İslâm âlimlerinin mütabık k(a)ldıkları nokta, siyâsî görüşlerin adâlet odaklı olmasıdır. Bu konuda bkz. Davutoğlu, 2009, s. 294-299; Ayrıca bkz. Özmen, 2014, s. 206, 209-210. Allah-u Teâlâ, *Kur'an*'da adalet mevzusuna ilişkin birçok yerde insanlara tavsiyelerde bulunmuştur. Örneğin "Muhakkak ki Allah, emanetleri sahibine teslim etmenizi ve insanlar arasında hakemlik yaptığınız zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Muhakkak ki Allah, onunla (bununla) size ne güzel öğüt veriyor. Ve muhakkak ki Allah, en iyi işiten ve en iyi görendir", bkz. Nisâ/58.

12 Eserin yazmaları hakkında bilgi için bkz. Bozorg, II, ty., s.112-158, <http://aghabozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016); Bozorg, IV, ty., s. 240, (10.08.2016); Bozorg, I, ty., s. 785. <http://aghabozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016); Bozorg, IV-X, ty., s. 2109. <http://aghabozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016).

13 Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Seyyid Râzî, 2011; Subhî es-Sâlih, 1968; Durmuş, 2006, s. 538-540; *Nehcü'l-belâğâ* ve Türkçe tercüme için ayrıca bkz. Aksu, 2008, s. 35-54. Hz. Ali'nin nefsimizi ve Allah'ı tanımaya yönelik tavsiyeleri hakkında bilgi için bkz. Yasa, 2009, s. 499-506.

14 Hz. Muhammed (s.a.v) başta olmak üzere, Hz. Ali gibi büyük şahsiyetlerin kendi evlatlarına dünyevî ve uhrevî değerler hususunda nasıl davranmaları gerektiğine dair verdiği öğütler önemlidir. Bu hususta, Lokmân-i Hekîm'in oğluna verdiği öğütler, İmam Gazâlî'nin oğluna verdiği nasihatlar ve Şeyh Edebalî'nin Osman Gazî'ye verdiği nasihatlar meselenin açıklığa kavuşması açısından önemlidir. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Keleş, 2010, s. 202-205.

etmektedir¹⁵. Bundan sonraki süreçte Nasihatnâme/Siyâsetnâme türü eserlerin yazımının çeşitlenerek devam ettiği görülmektedir. Nitekim Cahiz'in (ö. 285/899) *Kitabü't-tac'ı*, Sebüktegin'nin (ö.387/997) *Pendnâme'si*, el-Mâverdî'nin (ö. 450/1058) *Ahkâmü's-sultaniyye'si*, Nizamülmülk'ün (ö. 485/1092) *Siyasetnâme'si*, Turtuşî'nin (520/1126) *Sirâcü'l-mülûk'ü*, eş-Şeyzerî'nin (ö. 589/1193) *en-Nehcü's-sülûk fî siyaseti'l-mülûk'ü* bu tür eserlerin örneklerindedir. Çalışmamıza konu olan *Ahkâk-ı Muhsinî* (Şahinoğlu, 1989, s. 17)¹⁶ adlı eser de yukarıda belirtilen kaynaklardan olup, Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî tarafından Timurlu soyundan gelen Hüseyin Baykara'nın (ö.911/1505) oğlu Ebül-Muhsin Mirza (ö.913/1507) adına telif olunmuştur.

Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli bu eseri, Nasihatnâme/Siyâsetnâme kültürü çerçevesinde araştırmacılara dönemin tarihî, edebî, dinî, felsefî, tasavvufî yönlerinin anlaşılması ve incelenmesi konusunda önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

2. Timurlular Devrinde Kültürel Hayata Genel Bir Bakış

Ahlâk-ı Muhsinî adlı eserin hangi ihtiyaca binaen telif olunduğunu daha iyi kavramak için bir asrı aşkın bir süre İran sahasında hüküm süren Timurlular zamanında gelişen ilmî atmosfere genel hatlarıyla bakmak faydalı olacaktır. Türk-Moğol devlet geleneğinin sürdürücüsü olan Emîr Timur ve ardılları, kültürel anlamda İran-İslâm düşüncesiyle harmanlanmış bir Türk-Moğol kültürü ve etntellektüel hayatı vücuda getirmişlerdir. Yoğun bir savaş maratonuna rağmen, bu dönemde geniş çapta kültürel faaliyetlerin yapıldığına da şahit olunmaktadır. Bilhassa tarih yazımı, edebiyat, mimarî ve görsel sanatlarda gerçekleştirilen faaliyetler bu dönem için batıda "Timurlu Rönesansı" tabirinin kullanılmasına yol açmıştır (Aka, 2012, s. 179)

Timur ile başlayan kültürel ve düşünsel faaliyetler, edebî ve ilmî kişiliğe sahip halefleri Şâhruh (ö.850/1447), Gıyâseddin Baysungur (ö.837/1434), Uluğ Bey (ö. 850/1447) ve Hüseyin Baykara (ö.911/1506) tarafından devam ettirildi. Seferlerinde günlükler tuttuğu belirtilen Emîr Timur döneminden itibaren gelişme gösteren tarihçilik, Nizâmeddîn-i Şâmî ve Şerefeddin Ali Yezdî'nin *Zafernâme*'leri ile ilk örneklerini vermiştir. Müteakiben Netan-

15 Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Demirci, 2005, s. 117-148; İbnü'l- Mukaffâ'nın oğluna verdiği nasihatlardan oluşan *Risâle* adlı eseri de ahlâk üzerine telif olunan önemli eserlerdendir. Eserin el yazması için bkz. Bozorg, XXII, ty, s. 178, <http://aghazozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016).

16 Kâşifî ve *Ahlak-ı Muhsinî* adlı eseri hakkında bkz. Bahar 1381, s.193-195; Avçin, 2012, s. 145-160. *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin İngilizce versiyonu için bkz. <http://persian.packhum.org/persian/main?url=pf%3Ffile%3D12401010%26ct%3D0>, Dirâyetî, 1389, s. 468-471.

zî'nin telif ettiği *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'înî*, Hâfız-ı Ebrû'nun *Mecmû'a-i Hâfız-ı Ebrû* ve *Zübdetü't-tevârîh-i Bâysungurî* (*Mecma'u't-tevârîh*) adlı eserleri, Abdürrezzâk es-Semerkindî'nin *Matla'ı Sa'deyn* ve *Mecma'ı Bahreyn*'i, Mîrhând'ın *Ravzatü's-safâ'sı* ve torunu Hândmîr'in *Habîbü's-siyer*'i ile Vâsıfî'nin *Bedâyi'ü'l-vekâyi'*si bu alanda kaleme alınmış önemli tarih kitaplarıdır.

Timurlular dönemi, edebiyat ve şiir sahasında da Türk İslâm dünyasının önemli temsilcilerinin yetiştiği bir çağdır. Bu devirde Timurlu emîr ve beylerinin himayesinde Hâfız-ı Şîrâzî, Abdurrahman-ı Câmî, Nî'metullâh-ı Velî, Kâsım-ı Envâr, Ali Şîr Nevâî (ö.906/1501), Sekkâkî, Hârizmî Haydar Tilbe, Lutfî, Seyyid Ahmed, İskender, Ebû Bekir, Mansûr Bahşî gibi edip ve şairler Farsça ve Türkçe önemli eserler kaleme aldılar (Aka, 2012, s. 179).

Zaptedilen bölgelerden Timurlu ülkesine götürülen zanaatkarlar ve Timur başta olmak üzere haleflerinin desteğiyle bu zamanda Türk İslâm sanatı alanında önemli eserler meydana getirildi. Semerkant'taki Şâh-ı Zinde Külliyesi, Timur'un Şehrîsebz'deki sarayı, Timur'un türbesinin de içinde yar aldığı Gûr-ı Emîr, Meşhed'deki Bîbî Hanım Camii, Meşhed Ulucamii, Gevher Şad Medresesi, Anav Cemâleddin Külliyesi ve Uluğ Bey'in oğlu Abdürrezzâk Türbesi bu dönemin başlıca mimarî örneklerindedir (Beksaç, 2012, s.182-183).

Mimarîye paralel olarak bu zamanda tezyinat, hat, minyatür ve el zanaatlarında da kayda değer faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Mimarî yapılarda tuğla kullanan Timurlular, inşa ettikleri yapıları farklı tekniklerle imal edilmiş çini ve sırlı tuğlalarla süslemişlerdir. Timurluların bu alandaki maharetleri Gûr-ı Emîr, Şâh-ı Zinde Külliyesi ve Meşhed Ulucamii'nin tezyinatında görülebilmektedir. Çininin yanı sıra bu zamanda yapılan veya kaleme alınan mimarî ve edebî eserler resim ve minyatürlerle de süslenmiştir. Bu nedenle Timurlular devri hattatlık, nakkaşlık ve minyatür sanatında İslâm dünyasında en parlak dönemlerden biri kabul edilmektedir. Nitekim Timur'un yaptırdığı Bâğ-ı Şimâl, Bâğ-ı Dilgüşâ köşklarinin Bağdat'tan getirilen Abdülhay Hâce adlı bir minyatür ustası tarafından resimlerle tezyin edilmiştir. Şâhruh, Uluğ Bey ve Hüseyin Baykara dönemleri minyatür sanatı açısından parlak ve verimli dönemlerdir. Bu zamanda kurulan eser ve minyatür atölyelerinde nakkaşlar ve hattatlar sanatlarını icra etmişlerdir. Emîr Şâhî, Gıyâseddin Nakkaş, Mevlânâ Halîl, Sultan Ali Bâverdi ve Bihzâd bu dönemin önde gelen nakkaş ve hattatlarındandır (Beksaç, 2012, s.182-183).

Timurlu emîrlerinin ilim ve sanata olan ilgileri ve âlimleri himaye edip onları teşvik etmeleri, İran ve Horasan şehirlerinde canlı bir entelektüel

ortamın oluşmasına ve sanatsal faaliyetlerin icra edilmesine olanak sağlamıştır. Böyle bir ortamda yetişip Timurlu emîrleri ve devlet adamları tarafından himaye edilenlerden biri de ele aldığımız *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin müellifi Kâşifî'dir. Kâşifî Herat hükümdarı Hüseyin Baykara'nın sarayında bulunmuş ve onun veziri Ali Şîr Nevâî tarafından desteklenmiştir. Hüseyin Baykara ve vezirinin talebi üzerine çeşitli alanlarda birçok eser telif etmiştir. Kâşifî ayrıca emîrin isteği üzere Dârü's-Siyâde-yi Sultanî, Hankâh-ı Sultanî ve Ali Şîr Nevâî'nin Mescid-i Câmî-i Ali Şîr'de haftada üç defa vaaz vermiştir. Yine Hüseyin Baykara'nın talebiyle oğlu Şehzâde Ebü'l-Muhsin için *Ahlâk-ı Muhsinî* eserini kaleme almıştır. Bu eser Sultan Baykara döneminde yaşanan taht kavgalarının yaşandığı bir ortamda yazılmıştır¹⁷.

3. Müellifin Hayatı ve Eserleri

Müellifin tam künyesi, Kemaleddîn Hüseyin b. Ali Vâ'iz-i Kâşifî Beyhakî-i Sebzevârî (Mevlânâ)'dir. IX./XV. asrın büyük İslâm âlimlerinden olan Kâşifî'nin doğum tarihi ile ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber 830/1427 civarında Beyhak veya Sebzevâr şehrinde doğmuş olması muhtemeldir. Müellif çocukluk yıllarını Sebzevâr'da geçirdiği ve burada çok iyi eğitim gördüğü bilinmektedir. Herat'a gittikten sonra kısa zaman zarfında kendini halka kabul ettirmeyi başarmıştır. Kâşifî, tefsîr, hadis, hitabet, inşâ (kitâbet), riyaziât, astronomi ve gizli ilimler gibi alanlarda söz sahibi idi. Hayatının büyük kısmını Sebzevâr, Meşhed ve Nişabur'da geçirmiştir. Herat şehrinde bulunduğu sırada özellikle ahlâkî ve dinî meselelerde etkili hitabetiyle vaaz vererek halkı doğru yola yönlendirmeye çalışmıştır. Müellifin hitabeti gibi sesinin de güzel olduğu bilinmektedir. Sultan Hüseyin Mirza Baykara hükümdar olunca şöhreti daha da artmıştır. Hüseyin Baykara ve veziri Ali Şîr Nevâî'nin¹⁸ himayesini kazanmış ve Ali Şîr Nevâî'nin teşviki üzerine, Farsça birçok eser telif ederek Sultan Hüseyin Mirza ve veziri Ali Şîr Nevâî'ye sunmuştur (Hazretî- Mukîmî, IX, 1388, s. 1).

Müellif, dînî ilimler ve gizli ilimler başta olmak üzere astronomi ve riyaziyat gibi ilimlerde de derin birikime sahip idi. Sultan Hüseyin Mirza Baykara (1470-1506) döneminde Herât ve Nişabur'da bulunduğu esnada güzel sesi ile *Kur'an-i Kerîm* tilavet ediyor, okuduğu şiir ve latif hitabetiyle de dinleyenlerini feyizlendiriyordu. Bu özelliklerinden dolayı "Vâizü'l-şöhre" ve "Kemâlül'l-mülk" gibi lakaplar ile anılmıştır (Dehhuda, XI, 1373, s.15886-15887).

17 Bu konuda bkz. Nişâtiyye, 1394, s. 95-125. Hüseyin Baykara ve dönemi hakkında bkz. Algar-Alparslan, 1998, s. 530-532.

18 Alî Şîr hakkında geniş bilgi için bkz. Kut, 1989, s. 449-453.

Kâşifi, *Nefahâtü'l-üns*¹⁹ gibi onlarca büyük eserin sahibi ve “Hâte-mü’ş-su’erâ” lakabıyla da bilinen ünlü şair Mollâ Abdurrahman Câmî’nin kız kardeşiyle evlenmiştir (Storey, I, 1970, s. 12). Bu evliliğin semeresi olarak Fahrüddîn Ali Safî b. Hüseyin Vâ’iz-i Kâşifi (ö.939/1532-33) isminde bir oğlu olmuştur²⁰. Zikrolunduğu üzere Kâşifi, mutasavvıf ve şair olan Mollâ Abdurrahman Câmî ile tanıştıktan sonra, Nakşibendî tarikatının büyük âlimlerinden olan Hâce Sa’deddîn Kaşgarî’nin (ö.860/1455-1456) Meşhed’de bulunan türbesini ziyaret etmiş ve Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Özellikle de Ali Şîr Nevâî’nin (ö.906/1501) teşvik ve tavsiyeleri üzerine her sabah Dârü’s-Siyâde-yi Sultanî, Hankâh-ı Sultanî ve Mescid-i Câmî-i Ali Şîr’de, Salı günleri Medrese-yi Sultanî’de ve Çarşamba günleri de Hâce Ebû’l-Velid Ahmed gibi şeyhlerden birinin türbesinde vaaz vermekle meşgul olmuştur.

Mollâ Hüseyin Kâşifi’nin Şîî ya da Sünnî olduğuna dair muhtelif bilgiler verilmektedir. Doğum yeri olan Sebzevâr şehrinde, İснааşериyye (On İki İmam) Şîî mezhebinin hâkim olması hasebiyle bazı bilim adamları bu âlimi, Şîî kabul ederken, kimileri de Sünnîlerin yoğunlukta olduğu Herat gibi şehirlerde uzun süre kalması, özellikle de Nakşibendî tarikatına bağlı olan Mollâ Câmî ile akraba olması ve Ali Şîr Nevâî ile ahab olmasına istinaden Sünnî mezhebine mensup olduğunu ileri sürerler (Safa, IV, 1386, s. 523-524). Bu bağlamda Fahrüddîn, *Reşahât ‘ayn el-hayat* eserinde, babasının Nakşibendiyye tarikatına bağlı olduğunu zikreder. Fakat Kâşifi’nin *Ravza-ü’ş-şühedâ* gibi eserlerinin çoğunda bariz olarak Ehl-i Beyt’e karşı beslediği büyük sevgisinden dolayı Şîîliğe daha meyilli olduğu da söylenebilir (Yûsufî, 1978, s.704-705; Karaismailoğlu1999, s.17). Mühim olan âlimin taassuptan uzak durarak manevî değerler çerçevesinde verdiği vaazlar ve yazdığı önemli eserlerdir. Hayatının tamamını ilme adamakla geçiren müellif, Safevî devletinin kuruluşundan (907/1501) sonra 910/1504-1505 tarihinde Herât şehrinde vefat etmiş ve Sebzevâr’da toprağa verilmiştir. Kâşifi’nin başlıca eserleri ise şunlardır: 1-*Razetü’ş-şühedâ*²¹, 2-*Er-Risa-*

19 Abdurrahman Câmî. (1998). *Nefahâtü'l-Üns*. Lâmiî Çelebi (çev.). İstanbul: Marifet Yayınları.

20 Safevî döneminin meşhur âlimlerinden olan Fahrüddîn, çeşitli eserler kaleme almıştır. Babasına ait *Esrâr-ı Kâsimî* adlı eserini *Keşfü'l-esrâr* künyesi ile şerh etmiştir. 939/1532 yılında hikmetli kıssa ve hikâyelerden oluşan *Letâ’ifü’t-tevâ’if*, ayrıca, 902/1496 yılında da Mesnevî tarzında *Mahmûd-u Ayâz* adlı eserini telif etmiştir. Kâşifi ayrıca, harflerin sıraları ve *Kur’an* ayetlerinin özellikleri ile ilgili Farsça olarak *Hırzül-eman min fitenî’z-zaman gibi eserler de telif etmiştir; bu konuda bkz. Tosun, 2008, s. 460.*

21 Eser, Kâşifi tarafından 908/1502-1503 yılında Sultan Hüseyin Mirza-yı Baykara’nın kızından olan torunu Şehzâde Mirza Mürşidüddîn Abdullah adına telif etmiştir. Eserde, Ehl-i Beyt’e yapılan zulümleri ve Kerbelâ olayı anlatılır. Fuzûlî (ö.970/1562-1563) *Hadikatü’s-su’adâ* adlı eserinde, *Razetü’ş-şühedâ*’dan ilham almıştır; bkZ. Kâtip Çelebi, II, 2007, s. 751. Kâşifi’nin bu eseri telif olunduktan sonra Kerbelâ taziye merasimlerinde

letü'l-âliye fi'l-ahadisi'l-Nebeviye²², 3-Envâr-ı Süheyl²³, 4-Cevâhirü't-tesîr li-tuhfeti'l-emîr (Tefsîrül-'arûs, Tefsîrüz-zehrâveyn)²⁴, 5-Mevahib-i 'âleye (Tefsîr-i Hüseyinî)²⁵, 6-Muhtesirü'l-cevâhir (yaklaşık yirmi iki bin beyit Farsça şiirden oluşur ve Cevahirü'l-tefsîr adlı eserin özeti niteliğindedir), 7-Camiü's-sittîn, (Yusuf Suresi'nin tefsîri), 8-Lebü'l-lübâb²⁶, 9-Mahzenü'l-inşâ²⁷, 10-Esrâr-ı Kâsimî, (Tılsım ve sihirlerle ilgilidir), 11-Levayihü'l-Kamer(ihtiyarât-ı Nucûm),12-Risale (sayıların ilmi ile ilgilidir), 13-Mirsadü'l- üsna fî İstihrâc-i Esmâi'l-Husnâ, 14-Bedâ'iyü'l- efkâr fi senâyi'ü'l- eş'âr²⁸. 15-Âyine-i İskenderî (Câm-i Cem), 16-Tuhfetü's-salavât, 17-el-Tuhfetü'l-Ale fî ilmi'l-hurûf ve beyân-ı esrârha (sırlar ile ilgilidir), 18-Cevâhirü'l-esrâr, (Esrâr-ı Kâsimî adlı eserin şerhidir), 19-Fazlü'l- salavât Ale'n-Nebî, 20-Deh Mecelis (Razetü's-şühedâ adlı eserin özeti niteliğindedir), 21-Seb'a Kâşifiyye²⁹, 22-Matlaü'l-envâr, 23-Risâle-i Hâtemiyye (891/1486 yılında Hüseyin Baykara adına yazmıştır), 24-Risale-i Aleviyye, 25-Miyaminü'l-iktisâb fî kava'i-

en çok okunan eser niteliği kazanmıştır. Böylece bu tür meclislere "Ravza-hânî" ve söz konusu kitabı okuyana da "Ravza-hân" adı verilmiştir. On bâb ve bir hâtimeden oluşan eser, Fuzuli-i Bağdadî (ö.970/1562-1563) ve Câmî-yi Kayserî (ö.?) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.

- 22 Farsça telif olunan bu eser kırk hadisten oluşmaktadır. Eser Taşköprülüzâde'nin oğlu Mevlânâ Kemâleddîn tarafından XV. yüzyılda Hüseyin Vaiz'in Risalesinin Tercümesi adıyla Türkçeye çevrilmiştir, bkz. Safa, 1386, s. 90-91.
- 23 Pañçatantra künyesi ile Sanskritçe olarak yazılmış olan *Kelile ve Dimne* adlı eser hakkında bkz. Kâtip Çelebi, 2007, s.1201-1202. Ayrıca bkz. Karaismailoğlu, 2002, s. 210-212. Kâşifî'nin Sultan Hüseyin'in emirlerinden Nizameddîn Emîr el-Şeyh Ahmed el-Suheylî'nin (ö.1501-3) isteği üzerine kaleme aldığı bu eser Ebü'l- Me'âlî'nin *Kelile ve Dimne* adlı eserinin sadeleştirilmiş yeni versiyonudur. Ahlak ile ilgili olan eser, çeşitli dillere çevrildiği gibi Ali Çelebi (ö.1543-1544) tarafından *Humâyun-Nâme* adıyla Osmanlı Türkçesine de çevrilmiştir, bkz. Safa, 1386, s. 475. Ayrıca bkz. Browne, 1386, s. 49.
- 24 Ali Şîr-Navâî'nin tavsiyesi üzerine kaleme alınan eser, *Kur'an- Kerîm* tefsîridir, bkz. Safa, Age, s. 88-89.
- 25 Eser, 897-989/1491-1495 yılları arasında Ali Şîr-Nevelî'ye ithaf olunmak üzere kaleme alınmıştır. Eserin Türkçe tercümeleri Abulfazl Muhammed b. İdris-i Bitlisî (ö. 982/1574-1575) tarafından ayrıca eserden iktibas edilerek "Nevakib Tefsîri" adıyla İsmail Ferruh efendi (ö.1256/1840) tarafından yapılmıştır, bkz. Kâtip Çelebi, 2007, s. 391.
- 26 Eser, Mesnevî'nin şerhi, Mevlânâ'nın *Mesnevî* adlı eserinden *İntihâb-ı Mesnevî* künyesiyle telif olunmuştur. Bkz. Kâtip Çelebi, 2007, s.1266; Safa, 1386, s. 74.
- 27 Eser, münşeat ile ilgilidir. Müellif Alî Şîr Nevâî ve Hüseyin Baykara adına yazılmıştır. Kâşifî, Hâtem-i Tâî ile ilgili hikâyelerinden oluşan bir hikâye kitabı da meydana getirmiş ve Hüseyin Baykara'ya sunmuştur. Bu konuda bkz. Kâtip Çelebi, 2007, s.1307; Safa, 1386, s. 122.
- 28 Müellif eserinde kaside, gazal, kıt'a Rubâî Ferd, Mesnevî, Müsmet vs. gibi konular hakkında bilgi verdikten sonra eserin bir kısmında şiir ilmi, diğer kısmında da şiir tenkidin usulü üzerinde durmuştur. Eserin hâtime bölümünde ise yedi bölümden oluşan kâfiye ilmi ile ilgili konuları ele almıştır. Kâşifî, bu eserinde Şems Kays-ı Râzî'nin *el-Mu'cem* adlı eserinden istifade etmiştir, bkz. Safa, 1386, s. 121.
- 29 Eser, Kâşifî'nin *Mevâhibü'z-Zühel*, *Meyâminü'l-Müşterî*, *Kevât,ü'l-Mirîh*, *Levâmi'ü'-Şems*, *Mebâhicü'z-Zuhre*, *Munâhicü'l-Utârud*, *Levâiyihü'l-Kamer* künyeleri ile astronomi ile ilgili yedi risaleden oluşan bir eserdir, bkz. Safa, 1386, s. 108.

dü'l-ıhtisâb, 26-*Feyzü'l-nevâl fî beyânü'z-zeval*, 27-*Fütüvvetnâme-i Sultânî*³⁰, 28-*Tufetü's-Salavât* (Farsça kaleme alınan bu kısa eser, sekiz bölüm ve bir hâtimeden oluşmaktadır) (Kâtip Çelebi, I, 2007, s. 333), 29-*Mâ lâ Büdde Minhü fi'l-Mezheb* (Kâtip Çelebi, IV, 2007, s. 1256) (Mezhep konusunda gerekli şeyler), 30-*Bedâyi'ü'l-efkâr fî senâyi'u'l-eş'âsâr*³¹, ve son olarak da *Ahlâk-ı Muhsinî*³² adlı eserdir. Yukarıda verilen eserlerin dışında müellifin *Kur'an-i Kerîm* ve hadisler üzerine yaptığı başka çalışmaları da mevcuttur (Yûsufî, 1997, s. 74-75; Karaismailoğlu, 1999, s. 16-18).

3.1. *Ahlâk-ı Muhsinî* Hakkında

3.1.1. Eserin İsmi

Kâşifî'nin güzel ahlâk ve yönetim sanatını konu aldığı bu eserin künyesi *Ahlâk-ı Muhsinî* olup *Cevâhirü'l-esrâr* olarak da bilinmektedir. Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebül-Muhsin Mirza adına kaleme aldığı için eserine *Ahlâk-ı Muhsinî* adını vermiştir. Muhsin kavramı, süsleyen, iyilik yapan, hakkı ile bir işi yapan manalarına gelmektedir. *Ahlâk-ı Muhsinî* de ahlâkı süsleyen, ahlâka güzellik veren, güzel ahlâklı gibi anlamlar ifade etmektedir.

Müellif, eserine Allah'a hamd ile başlayarak peygamberlere selât ve selâm ile devam eder. Akabinde Hz. Muhammed'in (s.a.v) güzel siretine vurgu yaparak Allah'ın bu vesile ile dünyayı süslediğini ifade eder. Padişahlara met-hiye sunarak güzel ahlâkın ilâhî sır ve hikmetlerden olduğunu, padişahın Allah tarafından gönlünün bu nûr ile şereflendirildiğini zikrettikten sonra yönetici ve bütün insanların güzel ahlâka sahip olmalarını temenni ederek eserin künyesini *Ahlâk-ı Muhsinî* olarak zikreder (Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 1_a, 1_b, 2_a).

30 Eser, tasavvuf âdâbı ve erkânı, fütüvvet kurumu ve geleneği ile ilgilidir. Fütüvvet âyini hakkında Farsça ve Arapça olarak kaleme alınan bu eser, bu alanda yazılmış olan önemli eserlerdendir, bkz. Mehcûb, 1387, s. 1115, 1024-1025.

31 Farsça şiir ve güzel konuşma ve belagat sanatı ile ilgili olan eser, Kâşifî tarafından Timurlu emîri, Şücaeddîn Emîr Seyyid Hüseyin adına kaleme alınmıştır. Eser hakkında bkz. Kâşifî, 1369.

32 Çalışmamıza konu olan eser *Ahlâk-ı Muhsinî* künyesi ile Hüseyin b. Ali el-Kâşifî el-Vâ'iz tarafından 900/1494-1495 tarihinde telif olunmuştur. Üzerinde çalıştığımız nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi, Hafız Efendi koleksiyonunda 273 numara ile bulunmaktadır. Söz konusu yazma eser 275 yapraktan oluşmaktadır. Kâtibi bilinmemekle beraber 906/1500-1501 yılında Farsça talik yazısıyla istinsah edilmiştir. *Ahlâk-ı Muhsinî* Pîr Muhammed b. Pîr Ahmed (Azmî) Efendi tarafından 974/1566-1567 yılında *Enisü'l-Ârifîn* (Âriflerin Dostu) künyesi ile Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiştir *Enisü'l-Ârifîn* ve diğer Osmanlı Türkçesine yapılmış olan tercümelemleri hakkında bkz. Şahinoğlu, 1989, s. 17; Avçin, 2012, s. 147-149.

3.1.2. Eserin Telif Sebebi

Müellif, eserinin telif sebebini bizzat kendi ifadeleriyle şu şekilde izah etmektedir: “Allah’a şükürler olsun ki, mutluluğun güneşi doğdu, bütün halk ve devlet mensupları onu (sultanı) âferin ve tahsin ettiler; feleğin mihrinden (lütfü) de hakire nasip oldu “fakir-i hakir Hüseyin el-Kâşifî’ye de padişah’ın haremının (saray) tavafı (ziyareti) nasip oldu. İnsanda var olması gereken, Allah’ın Rabbânî (Îlâhî) yüce nûrunu yansıtan “güzel ahlâk” üzerinde tahkik ve tatvik ettiğimiz neticesi olarak, sultanların çocukları ve hakanların ailesi için rehber (yol gösteren) olmasını ümid ettiğim bu eseri muhtasar olarak bir kaç cümle biçiminde beğenilen, hoş ahlâk üzerine *Ahlâk-ı Muhsinî* risalesini (kitap) kaleme aldım.” (Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 6_a-7_a).

3.1.3. Eserin Telif Tarihi

اخلاق محسنی بتمامی نوشته شد تاریخ هم نویس ز اخلاق محسنی

“*Ahlâk-ı Muhsinî* tamamı ile yazıldı, tarihi (telif) *Ahlâk-ı Muhsinî*’den çıkarılsın.”

Müellifin kendi ifadesinden de anlaşıldığı üzere ebce hesabına göre, (900 = اخلاق محسنی) eser, 900/1494-1495 yılında telif olunmuştur (Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 257_a).

3.1.4. Eserin Tertip Tarzı ve Muhtevası

Farsça kaynak eserlerinden olan *Ahlâk-ı Muhsinî*, X/XVI. asrın başında ahlâk ve yönetim prensipleri üzerine telif olunmuş önemli bir eserdir. Eserde sultan ve devlet adamlarının siyaset ve ahlâka yönelik sahip olmaları gereken özellikler üzerinde durulmuştur. Bu özellikleri edep, himmet, kararlılık, sabırlılık, cesaret ve dirayet sahibi olmanın yanı sıra cömert, merhametli, mütevazı, saygılı, adaletli olmak, devletin mühim meselelerinde istişare etmek, bilgili ve uyanık olmak şeklinde özetlemek mümkündür.

3.1.5. Eserin Katalog Bilgisi

Kitabın adı	<i>Ahlâk-ı Muhsinî</i>
Müellifi	Hüseyin b. Ali el-Kâşifî el-Vâ’iz
İstinsah Tarihi	906/1500-1501
Kâtibi	Anonim
Dili	Farsça
Cilt	1, koyu kahve şemsiyeli miklepli meşin
Hattın Nev’i	Ta’lik

Tezhip	Eserin başında bir tezhip bulunur
Ölçüsü	200x115, 115x600
Yaprak	257
Sahife	514
Satır	9
Cildin Nev'i	Şemseli, Meşin
Nereden ve ne Suretle Geldiği	Mühürlü
Tasnif No	17
Eski Kayıt No	273

3.1.6. Eserin Zahriye Kaydı

Yazmanın 1_a yaprağında mürekkep kaymasından dolayı silinmiş vaziyette olan bir temellük kaydı bulunmaktadır. Bu metnin altında ayrıca okunaklı olmayan bir mühür de yer almaktadır. Vakıf Hafid Mehmet Efendi'ye ait bir vakıf notu vardır. Ayrıca Muhammed Hafid yazılı bir tuğra ve bir de mühür mevcuttur. Eserin sonunda (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 257_a) farklı yazırlarla yazılmış Farsça üç beyit mevcuttur. Varak 257_b'de ebce harfleri ve rakamlarını belirten bir tablo yer almaktadır.

3.1.7. Eserin Diğer Nüshaları

Agha Bozorg'a (ö.1970) ithaf olunan yazmalar koleksiyonunda, Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eseri üzerine yapmış olduğumuz araştırma sonucunda, İran'ın Neşriye, Dâneşgâh, Meclis, Hidâyeti-yi Kum, Gülistan, Golpâ-yegânî-yi Kum, Feyziye-yi Kum, Sipehsalâr, Millî, Edebiyat-ı Tahran, Hukuk-ı Tahran, Merkez-i İhyâ, İlahiyaât-ı Tahran, Astân-ı Hz. Masume (a.s), Hücce-tiye-yi Kum, Mer'âşî, Sâzmân-ı Medârik adlı kütüphanelerinde istinsah edilmiş 114 nüshası tespit edilmiştir³³.

İranlı yazma eserler uzmanı Hossein Mottaqî 2015 yılında St.Petersburg Kütüphanesi'nde yaptığı çalışmalar arasında *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserin nüshaları ile ilgili miladî XVI-XIX asırlarda istinsah edilmiş 18 nüsha hakkında da detaylı bilgi vermektedir (Mottaqî, 1395, s. 100-112).

33 *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin istinsah edilmiş nüshaları ile ilgili geniş bilgi için bkz. <http://www.aghazozorg.ir/search.aspx> (29.08.2016). *Ahlâk-ı Muhsinî* ve yazmaları hakkında ayrıca bkz. Dirâyeti, 1389, s. 468-471.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde eser üzerine yaptığımız araştırmalar neticesinde, eserin Osmanlı Türkçesine yapılmış tercüme edilmiş nüshalarının yanı sıra, aynı künye ile Osmanlıca ve Arapça eserlerin telif olunduğu da anlaşılmaktadır. Toplamda 54 nüshadan oluşan bu eserler, Farsça ta'lik, Türkçe ve Arapça nesih yazısı ile kaleme alınmıştır. Ancak katalog bilgilerini incelediğimizde, yanlışlıkla "Farsça ta'lik" olarak tanımlanan eserlerin bir kısmının Osmanlı Türkçesi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca istinsah tarihleri ve dili konusunda da bazı yanlış bilgiler verilmiştir. Bunların yanı sıra, kütüphanede Kâşifî'ye ait eserlerin bir kısmı yanlışlıkla *Ahlâk-ı Muhsinî* olarak tasnif edilmiştir. Dolayısıyla bu eser üzerine yeni bir tasnif çalışmasının yapılması gerekmektedir.

Ahlâk-ı Muhsinî adlı eserin nüshalarından biri de Bambaî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bu nüshanın müstensihî, Seyyid Ali Zahebebî-i Şirazî olup 1304/1886-1887 yılında telif etmiştir. Yazısı nesta'lik olup 271 varaktan oluşmaktadır (Çelebi, 1941, s. 37-38).

4. *Ahlâk-ı Muhsinî* اخلاق محسنی³⁴

Kemâleddîn Hüseyin b. Ali Vâ'iz-i Kâşifî (Sebzevârî, Mevlânâ), eserine Cenâb-ı Allah'ın adıyla başlamıştır. Allah'ı överek Onun insanları kendi kendi sureti üzere yaratması hasebiyle insanların bu dereceye erişmelerinin farz kılındığını dile getirmektedir. İnsanın söz konusu yüce mertebeye erişmesinin tek yolunun da hayvanî ve kötü huylardan arınması ile mümkün olacağını belirtmektedir. Bunu aşağıdaki örnekte olduğu gibi çeşitli beyitlerle vurgulamaktadır:

هر که در او سیرت نیکو بود آدمی از آدمیان او بود

نیکی و دم نه نکو رویی است خوی نکو مایه ی نیکویی است

Kim ki güzel sîrete sahipse,
O gerçek (hakiki) insanlardandır,
Güzel huylu olmak iyilikten dem vurmak değildir,
İyiliğin esası güzel huylu olmaktır (Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 2_b).

Ardından da şehzâde Ebül-Muhsin hakkında övgü dolu rubâîlere yer vermektedir.

شاه ابولمحسن معین ملک و ملت کافتاب در مقام احتراز از زمرة خدام اوست

شہسوار عرصہ رفعت کہ در میدان قدر ابلق ایام رام ریاض احکام اوست

Saltanat ve dinin koruyucusu seçkin Şah Ebül-Muhsin, ihtiraz makamında (sakinmak) güneş bile onun hizmetkârlarındandır, Yücelik sahasının komutanı, kader meydanında ise, Gece ve gündüz onun hükümleri ile uyumludur (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 4_a).

Hükümdara övgüler sunduktan sonra hükümdar ve hakanların çocuklarının uyacaklarını ümit ederek kılavuz niteliğindeki *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserini Hüseyin Baykara'nın teklifi üzerine oğlu Ebül-Muhsin Mirza adına kaleme aldığını beyan eder. Devamında, insanların medenî bir varlık olduğunu ve bu sebepten dolayı birbirlerine bağlı yaşamak zorunda olduklarını ifade eder. O ayrıca insanların birbirinden farklı mizaçlara sahip olduklarına dikkat çekerek, toplumun hukukunun korunması adına bir yasanın olmasının zaruretini ve bu yasanın şeriat yasası olduğunu ve bunun korunması için Allah'ın peygamberleri tayin ettiğini hatırlatır. Vahiye yoluyla peygamberlerin koydukları yasaların herkes için yararlı olduğundan dolayı buna herkesin uymasını tavsiye eder. Kâşifi bu bağlamda şeriat hükümlerine bağlı olan yöneticilerin makamlarının peygamberlerin makamıyla eşit olarak değerlendirdir:

نزد خرد شاهی و پیغمبری چون دو نگینند و یک انگشتری
گفته آنهاست که آزاده اند کاین دو ز یک اصل و نسب زاده اند

Allah huzurunda, padişahlık ile peygamberlik,
Tek yüzükte bulunan iki taş gibidir,
Bu hür ve necip olan (Peygamber'in) sözlerindedir ,
Bu manada onların aslı ve nesebi aynıdır (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 8_a).

Hükümdar olan kimse, halk üzerindeki hâkimiyet hakkının Allah tarafından kendisine verildiğini unutmamalıdır. Dolayısıyla hükümdar şer-i hukuka uymalıdır. Kâşifi bu hususta, hükümdar olacak şahsın, üzerinde durduğu kırk sıfat ile donanmış olması gerektiğini vurgular. Bunların bir kısmının Allah ve hükümdar arasında, diğerlerinin de hükümdar ve halk arasında olduğunu belirtir. Müellif hükümdarın sahip olması gereken özellikler ile ilgili kırk bâbdan oluşturduğu eserini, Kur'an ayetleri, hadis, şiir, özlü sözler ve hikâyelerden verdiği örnekler ile zenginleştirdiğini hatırlatır, üzerinde durduğu meseleleri, zamanının müsaade ettiği ve dilinin döndüğü kadar kolay anlaşılır bir Farsça ile anlatmaya çalıştığını beyan eder (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 8_a-9_a).

4.1. Eserin Muhtevası

Eser, başlıca ibâdet etmek, ihlâs sahibi olmak, dua etmek, şükretmek, sabretmek, rızalı olmak (memnuniyet), tevekkül etmek (allah'a dayanıp, güvenmek), hayâlî olmak (utanma duygusu), iffet, edepli olmak, himmetli olmak, azimli olmak, çalışkan ve gayretli olmak, kararlı ve dayanıklı olmak, adâletli olmak, affetmek, hilm sahibi olmak (yumuşak huyluluk), hoşgörülü olmak, şefkatli ve merhametli olmak, hayırlı amellerde bulunmak, ihsanlı ve cömert olmak, mütevazı ve saygılı olmak, emanettâr ve dşndârlı olmak, ahde vefa etmek, saddık ve dürüst olmak, halkın ihtiyaçlarını gidermek, aceleci davranmamak, istişare etmek, huzurlu ve ileri görüşlülü olmak, ccesaretli olmak, gayretli olmak, siyasetli olmak, uyanık ve basiretli olmak, zeki olmak, sır saklamak, zamanı iyi değerlendirmek ve nâm sahibi olmak, hukuka saygı duymak, âlimlerin meclislerinde bulunmak, şer çıkaranlarını defetmek, devlet adamlarının terbiyesi ve yetiştirilmesi bâblarından oluşmaktadır.

İbâdet bâbında Kâşifi, hükümdarın her şeyden önce ibadeti önemsemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak bu şekilde Allah'ın onu hem bu dünyada ve hem ahirette mesut kılacağına altını çizmektedir.

سرمایهٔ سعادت دنیا عبادت است پیرایه کرامت عقبی عبادت است

İbadet, dünya saadetinin sermayesidir, İbadet, Âhiret kerâmetinin zinetidir (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 10_b.)

İhlâs ve dürüstlük bâbında müellif, hükümdarın yaptığı bütün amellerinde Allah'ın rızasını göz önünde bulundurması gerektiğini vurgular.

هر که با خلاص قدم میزند عیسی وقت است که دم میزند

Kim ki ihlâs ile davranıyor ise, Hz. İsa (a.s) konuşuyormuş gibi hareket ediyordur (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 11_b.)

Du'â etmek bâbında müellif, "ادعونی استجب لکم" "Bana dua edin, duânıza cevap vereyim"³⁵, ayetine işaretle hükümdarın Cenabı-ı Allah'tan fazilet dilemesi gerektiğini söyler.

در مسند نازکی نشیند بمراد آن کس که ره نیاز بر دل نگشاد

Gönülde, içten dua etmeyen kimsenin, muradına ermesi mümkün değildir (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 13_a.)

35 Mü'min/60, <http://mushaf.diyanet.gov.tr/> (29.08.216) (bundan sonra sadece ayet zikrolunacaktır).

Şükretmek bâbında müellif, hükümdarın kendisine konumu dolayısıyla verilmiş olan vazifesine karşı daima Allah'a şükretmesi gerektiğini vurgular. Şükretmek meselesini de dil ve gönül araçlarıyla olmak üzere ikiye ayırır. Kâşifi'ye göre özellikle yöneticilerin, bütün nimetlerden dolayı bütün vücudu ile Allah'ı hatırlaması ve dili ile (الحمد لله ولشكره) ona şükretmesi gerekmektedir. Diğer türlü de içten, gönlü ile gerçek nimetlerin sahibini tanımalı, iman ederek, daima Allah'a şükretmelidir.

شکر سوی شهر سعادت برد هر که کند شکر زیادت برد

Şükretmek insanı saadete götürür; Kim ki şükrederse, o daha çok kazanacaktır (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 16_a).

Sabırlı Olmak bâbında Kâşifi, Allah Te'âlâ'nın Hz. Davûd'a (a.s) sabırlı olmasını tavsiye ederken, sabırlı olmanın kendisinin (Allah'ın) sıfatlarından biri olduğunu hatırlatarak Allah'ın sabredenleri sevdiğini de şu ayette belirtmiş olduğunu zikreder: (ان الله يحب الصابرين) *Allah sabredenleri sever*. Yine bu konuda Efrasiyab'ın kendi komutan ve yöneticilerine şöyle dediğini nakleder: "Adamlarınızın gücüne ve blöflerine ve gururuna kanmayınız; oysa onların yiğitliği sabırlı olduklarında ortaya çıkar."

صبر بهتر مرد را از هر چه هست تا بیابد بر مراد خویش دست

İnsan için sabırlı olmak her şeyden daha önemlidir; Zira sabırlı olan insan istediğine kavuşur. (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 19_a).

Memnuniyet ve Rıza bâbında müellif, insanın Allah Te'âlâ tarafından inâyet edilen her durumu memnuniyet ile karşılması gerektiğini tavsiye eder.

Peygamberlerden (a.s) birisi, münacatından şöyle demiştir: Benim senden hoşnut olabileceğim yolu bana göster. Allah'dan kendisine şöyle hitab edildi: "Benim senden hoşnut ve rızam, senin sana mukadder ettiğim kadarına hoşnut olmandadır."

هر که راضی شد از رضای خدا بهره می یابد از رضای خدا

Kim ki Allah'ın takdir buyurduğu şeye razı (memnun) olursa, Allah'ın rızasından mutlaka mükâfatını görecek (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 21_a).

Tevekkül (Allah'a güvenmek), faslında müellif, işlerin Allah rızasına odaklı olarak yapılması ve her konuda Allah'tan yardım talep edilmesi gerektiği üzerinde durur.

تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار

İşlerinde Allah'a güven, Ona havale et ve gönlünü ferah tut (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 22_a).

Haya (utanma duygusu) hususunda Kâşifî, âlemin düzeninin hususiyetlerinden birisinin utanma duygusunun olduğunu zikrederek, hayanın, imanın dallarından biri olduğunu söyler: “إِنَّ الْحَيَاءَ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ”, “Haya etmek imanın prensiplerindedir.” Dolayısıyla haya etmenin bütün insanlar için faydası olan bir özellik olduğunun altını çizmektedir.

صف شکن قلب مناهی حیاست راه زن خیل مناهی حیاست

Haya, suçların (günahlar) önünü kesendir, Haya, sakınılması gerekenlerden koruyandır (Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 23_b).

İffet (namus), bâbında müellif, özellikle şehvetten sakınılması gerektiğini izah ederek, güzel ahlâkın yüce özelliklerinden olan iffet ile ilgili büyüklerden şu nakli yapmaktadır: “İnsanoğlu karakter bakımından iki özellik taşır: Biri melek sıfatı ki buna meyillidir. Diğeri ise hayvan sıfatıdır, bu da yemek, içmek ve şehvet gibi meselelerde hırsı olmasıdır.”

عفت آنجا که رایت افرازد دل و دین را تمام بنوازد

نفس از او نیک خوار و زار شود روح مقبول کردگار شود

İffetin bulunduğu (riayet edildiği) yerde, imanı ve gönülleri okşar

Nefis onun karşısında rezil ve hâr olur, ruh ise Allah'ın makbul gördüğüne dönüşür (Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 29_b).

Âdâb bâbında müellif, hükümdar ve yöneticilerin başkalarına saygı göstermeleri gerektiğinden bahseder. Bunun olması durumunda insanların da onları örnek alacaklarını beyan eder. Nitekim âlimler insanın en iyi sermayesi ve onu süsleyen özelliğın de edep olduğunu ifade etmişlerdir.

ادب بهتر از گنج قارون بود فزون تر ز ملک فریدون بود

بزرگان نکردند پروای مال که اموال راهست رو در زوال

عنان سوی علم و ادب تافتند که نام نکو از ادب یافتند

Edep, Kârûn'un³⁶ hazinesinden daha iyidir, Feridûn'un³⁷ varlığından daha fazladır.

Büyükler mal ve mülk için kaygılanmamışlardır, Zira mal ve mülk bir gün mutlaka yok olur. Oysa onlar ilim ve edebın yoluna gittiler, Böylece edep sayesinde nâm saldılar (Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 31_b-32_a).

36 Hz. Musâ (a.s) zamanında Allah'a isyan ettiğinden dolayı Allah tarafından cezalandırılmış, zenginliğı ile meşhur olan kişidir. Kur'an'da onun bu hikâyesi naklolunmuştur. Bu konuda bilgi için bkz. Harman, 2011, s. 519-520.

37 Feridûn, sekizinci feleğın ismidir. Yılanbaşı Dahhâk'ı yendikten sonra Pîşdâdiyân Hânedanı hükümdarlarından, 500 sene hüküm süren Pers kralıdır. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Firdevsî, 2005, s. 1048.

Himmet konusunda ise müellif, hükümdarların ne kadar çalışkan olurlarsa o kadar halk gözünde itibar kazanabileceklerini söyler. Buna örnek olması açısından büyük komutan olan Ya'kûb b. Leys'in³⁸ kararlı ve mücadeleci özelliklerinden bahsetmektedir. Aristo'nun, ahiretin saadetine erişmeyi hedefleyen kimsenin bu dünyada da mesut olabileceğine dair sözüyle de konuyu pekiştirmeye çalışmıştır.

ذره زان ملک صد عالم بود ملک عقبی خواه کان خرم بود
عرصه آن عالمت آید بدست جهد کن تا در میان این نشست

Âhiret mülkünü arzu et, zira çok hoştur, Onun bir zerresi bile bu dünyanın yüz katına bedeldir,

Bu dünyada bulunduğu sürece öyle gayret göster ki, Diğer dünyanın saadetine kazanasın (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 34_a).

Azimli olmak bâbında Kâşifi, hükümdarın devletin önemli meseleleri ile ilgili alınan kararlarda titizlik göstermesi gerektiğini vurgulayarak, “*Yüce Allah himmetli olanları sever; Onların amellerini kabul buyurur ve şerefendirir*” der. Ardından da bir bilgeden şu nakli yapar: “*Bilgeye sormuşlar, hükümdarların azmi hangi durumlarda işe yarar? O da şöyle demiş: Memleketin sıkıntılarını gidermekte azimli olduğu zaman.*” Kâşifi bu meselede maksadın hasıl olması veya hedefe ulaşma sürecinde tabii zorlukların da olduğunu, ancak bunların da Allah'a tevekkül ile aşılabileceğini belirtmektedir: “*Bir kere karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, ona dayanıp güven. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.*”³⁹

بی عزم درست و سعی کامل کس را نشود مراد حاصل

Azim, irade ve himmet olmadan, İnsan muradına erişemez (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 35_a).

Çalışkanlık ve Gayret Etmek konusu ile ilgili müellif şöyle der: “*Hiçbir devlet adamı yoktur ki himmetli ve azimli olmadan fetihler yapabilsin.*”

در طلب میکوشم ار یابم زهی بخت بلند ور نیابم عذر من افتد بزرگان را پسند

Hedefime erişmek için çaba gösteriyorum, Ulaşsam bile, büyükler beni affederler (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 37_b-38_a).

Kâşifi, çalışkanlık ve gayret ile ilgili verdiği bilgiyi pekiştirmek için de bir

38 Yakub b. Leys es-Saffâr, İran'ın Sîstân bölgesinde 861-1003 yılları arasında hüküm süren Saffârî Hanedânî'nin kurucusudur. Geniş bilgi için bkz. Merçil, 2008, s. 464-465; Öntürk, 2016, s.219-220.

39 Al-i İmran/159.

hikâye nakletmektedir. Hikâyeye göre günün birinde bir karıncanın zor şartlarda çok büyük bir toprak kümesini meşakkat ile başka yere taşıdığını gören bir kuş ona şöyle sordu: “*Ey zavallı naif karınca, sen neden bu kadar çabalıyorsun?*” O da şöyle cevap verdi: “*Benim sevdiğim biri var, kendisine erişmem için bu toprakların böyle taşınmasını şart koşmuş, ben de ona vâsil olabilmek için çabalıyorum.*” Kuş ona şöyle dedi: “*Ama bu iş seni aşar, zor bir iştir.*” Karınca şöyle cevap verdi: “*Ben bu görevi yapmaya karar verdim ve elimden gelen gayreti de göstereceğim, başarabilirsem, ne mutlu bana, başaramazsam de bu benim suçum değil, mazeretim kabul görülmelidir.*”

من طریق سعی می آرم بجای لیس للانسان الا ما سعی
دامن مقصود اگر آرم به کف از غم و اندوه مانم برطرف
ور نشد از جهد من کاری بکام من درو معذور باشم والسلام

(Hedefe ulaşmak için) çaba ve gayret gösteriyorum, İnsan için çalıştığım başkası yoktur⁴⁰,

Eğer mücadele sonunda hedefime ulaşırsam, Gam ve kederlerden kurtulmuş olurum, Eğer çabalarım rağmen muvaffak olmazsam, Onun için mazeretim var, vesselâm (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 38_b-39_a).

Kararlılık ve Dayanıklılık hususunda Kâşifi, hükümdarın fesattan uzak durması ve halkının refahı için mücadele etmekte kararlı olması gerektiğini söyler. Hükümdar aldığı kararlarında sabit ve tutarlı olmalıdır. Zira bunun aksi olursa, devlet adamları nezdinde saygınlığını yitirir ve kimse ona itaat etmez. Devlet adamları ve halk isyana teşebbüs eder. Bu bağlamda Kâşifi, büyük hükümdarların, herhangi bir hevese kapılmaksızın aldığı kararı yerine getiren kişi olduğunu söyler (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 40_b, 41_a).

در تردد ره نجات مدان هیچ خصلت به ز ثبات مدان
میل داری به رفعت درجات در معالی ثبات ورز ثبات

Tereddütte kurtuluş arama, Kararlılıktan daha iyi özellik arama,

Eğer yüksek seviyelere erişmek istiyorsan, Yücelikte, kararlı ol, kararlı (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 41_b).

Adalet bâbında müellif, “ان الله يامر بالعدل والاحسان”, “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder⁴¹” ayetinden iktibas ile adaletin mazlumların feryadına yetişmek ve ihsan etmek olduğunu bildirmektedir (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 43_b).

40 Necm/39.

41 Nahl/90.

عدل در دنیا نكونامت كند در قیامت خوب فرجامت كند
اندرین عالم مقدر سازدت چون بآن عالم روی بنوازدت

Adaletli olmak bu dünyada sana şöhret kazandırır; Âhiret'te seni saadete kavuşturur;

Bu dünyada sana güç kazandırır; Diğer dünyada ise seni okşar, ferahlatır (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 49_b).

Affetmek bâbında müellif, Allah'ın Hz. Muhammed'e (s.a.v) bağışlayıcı olmasını emrettiğini ve onun da buna uyararak kendisine zulmeden Mekke halkını Mekke'nin fethinden sonra affettiğini zikreder. Kâşifi, affetmek ile ilgili büyüklerden şu sözü nakleder: "*Günah (suç) ne kadar büyük olursa olsun, affedenin fazileti ondan daha çoktur.*" (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 63_a-63_b). Ardından konuyu pekiştirmek için şu hikâyeyi anlatır: Birkaç kişiyi katletmiş suçlu bir adam, Arap sultanlarından birisinin huzuruna gitmiş. Hükümdar ona: "*Yaptığın bu suçun cezasının ne olduğunu bildiğin halde bana gelmeye nasıl cesaret ettin?*" diye sormuş. O da şöyle cevap vermiş: "*Suçumun ne kadar büyük olduğunu, bunun cezasının da ne olduğunu biliyorum, ancak huzuru-nuza gelmekte bana cesaret veren sizin kerâmet ve affinizin benim yaptığım suçtan daha fazla olduğunu biliyor olmamdır.*"

گر عظیم است از فرودستان گناه عفو کردن از بزرگان اعظم است

Gerçi zayıf (güçsüz) olanların günahı (suçu) fazladır, Ancak büyüklerin affi ondan daha çoktur (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 66_a).

Yumuşak Huyluluk hakkında müellif, "انا الله غفور الرحيم" "Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir"⁴² şeklinde Kur'an ayetinden alıntı yaparak bu özelliğin Allah'ın tavsiye ettiği en önemli huylardan olduğunu ve peygamberlerin buna her zaman özen gösterdiklerini ifade ile devlet başkanlarının da buna ihtimam göstermeleri gerektiğini anlatmaktadır.

مردی گمان مبر که بزورست و پردلی با خشم اگر برایی دانم که کاهلی

Zanetme ki mertlik güçlü ve cesaretli olmakla olur

Aslında hiddet ve hışım ile hareket edersen, güçsüz ve zayıfsındır (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 67_b).

Hoşgörü ve Metânet faslında müellif şöyle der: Cenâb-ı Allah imânı yarattığında, imânın: "*Allahım beni güçlü kıl*" dileği karşısında Allah onu iyi huylulukla kuvvetlendirdi. Allah küfrü yarattığında ise o da yine Allah'tan

42 Bakara/199.

aynı şekilde kuvvetlendirilmesini diledi fakat Allah onu kötü huyluluk ve cimrilikle güçlendirdi (Kâşîfî, 900/1494-1495, vr. 72_a-72_b). Devamında yazar hükümdarların hoşgörülü ve sempatik duygulara sahip olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.

من ندیدم در جهان جستجو هیچ اهلیت به از خلق نکو

Dünyayı gezdim, ancak güzel huydan başka bir özellik bulamadım (Kâşîfî, 900/1494-1495, vr. 72_b).

Şefkatli ve Merhametli Olma bâbında müellif, devlet adamlarının halka karşı merhametli davranmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Hükümdarın Allah'ın ona inayet buyurduğu rahmetten halkına bahşetmesi gerektiğini şu beyitler ile de özetlemiştir:

شنیدم از بزرگان سخن سنج که سلطان را رعیت بهتر از گنج
که آن خرج ار شود آخر سر آید وزین هر لحظه دخلی نو درآید

Büyüklerden (bilgeler) duyduğuma göre,
Padişah için re'ayasından daha büyük bir hazine yoktur,
Zira hazine harcandığı takdirde sona erer,
Diğeri (halk) ise padişah için daima faydalıdır (Kâşîfî, 900/1494-1495, vr. 80_a.)

Hayırlı Ameller İşlemek konusuyla ilgili Kâşîfî, devlet adamlarının halk için mescit, medrese, hankâh, ribât, havuz, köprü gibi binalar inşa etmelerinin zaruri olduğunu zikreder. Bu bağlamda şöyle der:

هر که خیری کرد چون محمل بدان عالم کشید روح او را هر نفس فیضی دگر خواهد رسید
Kim ki hayırlı bir amel işlemiş ise, diğer âleme (Âhîret) bir yük taşımış gibi olur,
Bu amelin feyzi ve bereketi mükâfat olarak daima ona dönecektir (Kâşîfî, 900/1494-1495, vr. 81_b).

چون نمی ماند جهان بیقرار نام نیکو به که ماند یادگار

Vefâsız dünyanın kimseye yâr olmadığı için, En iyisi geriye hatıra olarak iyi bir nâm bırakmaktır (Kâşîfî, 900/1494-1495, vr. 82_a).

İhsan ve Yiğitlik mevzusu da müellifin üzerinde durduğu konulardandır. Bu bâbda Kâşîfî, halkın cömert insanların adını hayırla andığını söyleyerek, âlimlerden birisinin bu konuyu "İnsanın hünelerinin ortaya çıkmasını engelleyen şey cimrilik olup bütün kötülüklerini örten de cömertliktir," şeklinde özetlediğini söylemektedir.

هنر سخاست دگر جمله دست افزارست اگر ترا بهر انگشت خویش صد هنر است

Her parmağında yüzlerce hüner olsa dahi,

Esas olan hüner, cömertliktir, diğerleri ise birer araç (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 87_a-87_b).

Tevazu ve Saygı mevzusuna ilişkin, *Allah için tevazu sergileyen kimseyi Allah yüceltir* (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 102_b) diyen müellif, tevazuun insanın makamını yücelten bir özellik olduğunu zikreder. Akabinde de Sâ mânî Hükümdarı Nasr b. Ahmed'in oğluna şu nasihatini nakletmektedir: *"Ey oğul, meşakkatle elde ettiğimiz ülke ve saltanatın bekasını istiyorsan, devletin hazinesine ve değişken ordusuna değil iyilik ve alçak gönüllülüğe güven; İnsanların gönlüne sahip olduğun müddetçe onlar seni el üstünde tutar."* (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 103_a).

تواضع میدهد از روشنایی بسی بیگانگان را آشنایی

تواضع هر که دارد سرفراز است بروی او در اقبال باز است

Alçak gönüllülüğün ışığında, bir çok kin güden insan dostluk yoluna girer, Mütevazı olan kimse, başarılıdır ve bütün mutluluk kapıları onu açıktır (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 103_b).

Emanet ve Diyanet (dindarlık)⁴³ hususunda müellif, insanların sahip oldukları bütün şeylerin Allah tarafından onlara bırakılan emanetler olduğunu söyleyerek, emanetin diyanetin direği olduğunu vurgular:

شرع که بنیاد دیانت نهاد قاعده دین به امانت نهاد

در دلت ار میل امانت بود از شرر دوزخ امانت بود

Diyânetin kaidesi olan Şeriat,

Dini emanet üzerine kurmuştur,

Eğer sende (aklında ve gönlünde) emânetdârlık vasfı varsa,

Cehennemden ateşinden güvende olursun (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 109_a).

Ahde Vefa Etmek konusunda müellif, *"يا ايهاالذین آمنوا اوفوا بالعقود"* "Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin"⁴⁴ ayetine işaret ederek devlet adamlarının verdikleri sözlere sadık kalmaları gerektiğini belirtmektedir (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 115_a-116_a). Ayrıca bu konuda şöyle demektedir:

43 23.bâb hakkında her hangi bir bilgi verilmemiş. Muhtemelen kâtipin gözünden kaçmıştır. Ayrıca kâtip yanlışlıkla 22. Bâbı tekrarlamıştır. Oysa 23. Bâbın Emanet ve Diyanet olması gerekir. Bkz. metin, 109a. Biz çalışmamızda tashih ederek bâbları sırası ile verdik.

44 Maide/1.

دست وفا در کمر عهد کن تا نشوی عهدشکن جهد کن

Verdiğin sözleri mutlaka yerine getir, Sözünde durmayan biri olmamak için gayret et (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 119_a).

Sadakat ve Doğruluk faslında müellif, “*eğer halkın sana itaat etmesini istiyorsan, sakın yalan söyleme*” diyerek hükümdarların ve devlet adamlarının doğru olmalarının elzem olduğunu anlatmaktadır. Ardından bir hükümdarın oğlunu şu vasiyetiyle sadakat ve doğruluğun önemini izah eder:

تو در کار خود راستی بر بکار که هم رسته گردی و هم رستگار
بود بس که مردم بسی کج خرام بآخر شود راستان را غلام
اگر چند باشد کمان سخت گیر بآخر تواضع کند پیش تیر

İşlerinde eğer dürüst davranırsan, hem kurtulanlardan olursun hem de mesut, Kötü huylu bir hayli yamuk insan olmuştur ki, Sonunda dürüst olanlar onlardan daha üstün olmuşlardır,

Yay ne kadar sert olursa olsun, Okun karşısında eğilmek zorunda kalır (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 122_a-122_b).

Halkın İhtiyaçlarını Gidermek bâbında Kâşifi yöneticilere yönelik şöyle der: “*Kim ki Allah’tan dileklerinin kabulünü diliyorsa, önce halkın ondan istediklerini yerine getirmelidir*” (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 124_a). Bu konunun ne derece ehemmiyetli olduğunu göstermek için de “*Mü’minlerin gönlünü şâd etmek, insanların ve meleklerin amelidir,*” hadisini vererek halkın ihtiyacını gidermenin aynı zamanda saltanatın şartlarından biri olduğunu yazmaktadır.

اگر توقع بخشایش خدا داری ز روی لطف و کرم بر شکستگان بخشای

Allah’ın seni aff buyurmasını bekliyorsan şayet,

Zayıflara karşı merhametli ol ve onlara ikram et (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 124_b)

Sükûnet ve Düşünceli Olma konusu ile ilgili müellif, sükûnetle davranmanın bir erdem ve bütün amelleri süsleyen bir davranış olduğunu, aceleciliğin ise pişmanlığa sebep olduğunu söyleyerek, bu hususta aşağıdaki şiiere yer vermektedir:

به آهستگی کار عالم بر آر که در کار گرمی نیاید بکار
چراغ ار بگرمی نیفروختی نه خود را نه پروانه را سوختی

İşlerini sakın bir şekilde hallet, Kızgınlıkla yapılan iş işe yaramaz,

Eğer bir işe aşk ile odaklanmaz isen, O iş olumlu ve hayırlı sonuçlara yol açmaz (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 127_a)⁴⁵.

İstişare Etmek ve Tedbirli Olmak bâbında Kâşifi, Cenâb-ı Allah'ın Hz. Muhammed'e (s.a.v) şu buyruğuyla başlar: “وشاورهم فى الامر” “İş konusunda onlarla müşavere et”⁴⁶. Allah'ın, Hz. Muhammede (s.a.v) işlerinde bilgi sahibi kişilerle meşveret etmesini buyurması, bu önemli meselenin halk arasında sünnet haline gelmesini sağlamıştır (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 131_a). Bu bağlamda Kâşifi de devlet başkanlarına işlerinde müşaverede bulunmalarını ve ihtiyatlı olmaları gerektiğini tembihlemektedir (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 133_a-133_b).

ره مپیچ از مشورت زیرا که ارباب خرد مشورت را پیشگاه اهل دولت کرده اند

İstişare etmekten hiçbir zaman şaşmamalısın zira bilginler,

Meşveret etmeyi hükümdarların tahtı (gücü) olarak görürler (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 136_a).

Huzurlu ve İleri Görüşlülük bâbında Kâşifi, Esfâr b. Şireveyh'in⁴⁷ Ebû Cafer-i Simnânî ile olan meselesini hikâye ederek (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 138_a-139_b) devlet başkanlarının her koşulda ileri görüşlü ve ihtiyatla hareket etmelerinin özellikle siyasî hayatta çok önemli olduğunu izah etmeye çalışmıştır.

هر کس که امان دین و دنیا طلبید بی بدرقه حزم بمنزل نرسید

آیینه فکر را بزن صیقل حزم تا روی مراد اندر آن بتوان دید

Kim ki din ve dünyasının güvenliğini istiyorsa,

İşlerinde uyanık ve tedbirli olmalıdır,

Düşünce aynasını ileri görüşlülükle silmelidir ki,

Tâ ki o aynada muradını görme imkânı bulsun (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 140_a).

Secâ'at bâbında müellif, cesaretin önemli faziletlerden biri olduğunu ve Allah'ın cesur insanları sevdiğini anlatır (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 140_a).

45 Bu beyitte: “Eğer ateş fanusunu muhabbet ile yakmaz isen, ne kendine ne de pervâneye bir iyiliğin dokunur.” Burada, pervâne ve mum metaforunu, birbiri için kendilerini feda eden âşık ve me'suk'tan örnek göstermiştir. Yani hayırlı bir amel mutlaka aşk ve sevgi ile yapılmalıdır ki kendi ve başkaları için faydalı olsun.

46 Al-i İmran/159.

47 Siyasî olarak İran'ın Kuzeybatısında önemli rolü olan Gilânlı komutan hakkında geniş bilgi için bkz. Özaydın, 1995, s. 373-374.

هر که بد دل تر بود در کارزار باشدش جان بی قرار و کارزار
جرأتی کن پیش مردان در نبرد تا برآید نامت از مردان مرد

Savaş meydanında korkak olan kimse, Mücadelede istikrarsız ve sebatsız olur; Savaşta yiğitlerin karşısında cesur olmalısın ki, İsmın mertlerin isimleri arasında anılsın (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 141_a).

Gayret konusuyla ilgili Kâşifi, gayreti insanlar tarafından muhafaza edilmesi gereken bir nesne olarak tanıtır. Ayrıca hükümdarın ister halka yönelik isterse memleketin işleriyle ilgili olsun dinî ve dünyevî gayretten ödün vermemesi gerektiğini vurgular (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 153_b-154_a).

نهی منکر بدست باید کرد ور میسر نباشدت این کار
بزبان منع کن و گر نتوان در دل خویش می کنش انکار

Amelde kötülüklerden sakınmak gerekir, Ancak buna gücün yetmiyor ise, Dilinle bunu yapmaya çalış, O da mümkün değilse, gönlünle bunu yap (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 154_b).

Siyaset bâbında Kâşifi siyaseti, nefis siyaseti ve gayri nefis siyaseti olarak ikiye ayırarak tanımlar. Buna göre nefis siyasetinin, kişinin kendi ahlâkî özellikleriyle alakalı olduğunu; gayri nefis siyasetinin ise devlet erkânıyla ilgili ve onların halka karşı uyguladıkları siyaset olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda âlimlerin dünya işlerinin siyasetin temeli olduğunu belirttiklerine vurgu yaparak, sağlam bir siyaset olmaksızın işlerin muntazam bir şekilde yürütülemeyeceğini anlatmaktadır (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 161_b).

از سیاست نظام یابد ملک بی سیاست خلل پذیر بود
نسق کارهای عالم را از سیاست ناگزیر بود

İyi bir siyaset ile devlet düzene kavuşur, Siyasetin olmadığı devletin düzeni olmaz, Âlemin bütün işlerinde düzenin sağlanmasının, Siyaset ile mümkün olduğu kaçınılmazdır (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 162_b).

Uyanıklık hakkında müellif, hükümdarın halkın durumundan haberdar olmasını ve bu hususta güvenilir habercileri görevlendirmesi gerektiğini söylemeye çalışmıştır. Bununla birlikte zaman zaman devlet adamları reayanın durumundan haberdar olabilmek amacıyla tebdili kıyafet ile teftişe çıktıklarının da altını çizmektedir. Hz. Dâvûd'un tebdili kıyafetle bir yabancı gibi şehirde dolaştığı ile ilgili hadiseyi buna örnek olarak göstermektedir (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 168_b-169_a).

چه نیکو متاعیست کار آگهی کزین نقد عالم مبادا تهی
ز عالم کسی سر بر آرد بلند که در کار علم بود هوشمند

Uyanık olmak ne güzel bir varlıktır, Âlimin her yerinde bu hep bulunsun,
Dünyada yükselen kimseler, İlim konusunda uyanık olanlardır (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 169_b).

Feraset ve Anlayış bâbında Kâşifi, hükümdarın ilim sahibi, akıllı ve ferasetli olmasını saltanatın gücü ve bekası için önemli şartlardan kabul etmektedir. Bu konuda Seyid Ali Hamedânî'nin *Zahiretü'l-mulûk* adlı eserinden konu ile ilgili alıntılara da yer vermektedir (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 183_a-183_b).

Müellif Ferâset meselesi ile ilgili iki şekilde konuyu ele almıştır: Buna göre birincisi şer'î feraset olup nefsin tezkiyesi ve kalbin tasfiyesi (arınması), gafletin basiretten kalkması durumunda insanın yakın nûru ile gördüğü şeylerin hakiki halini görmeye muvaffak olabileceği şeklinde tanımlanmıştır. İkincisi hükmî ferâset olup yeterince bilgiye sahip olarak görünüşe göre karar vermek şeklinde izah edilmiştir. Müellif, Nûşirvân'dan bir hikâye ile konuyu daha anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 181_a-187_b).

بر دل پاک اهل دولت و دین فیض الهام میرسد ز خدای
در ره حق غلط نخواهد کرد هر که را نور اوست ارهنمای

Devlet ve din adamlarının gönlü, Allah'ın ilham ve feyizleri ile donanır,
Hak yolunda olan kimse hataya düşmez, Allah'ın nûru, kendisine rehber olan asla şaşmaz (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 188_a).

Sırdârlık hususunda Kâşifi, hükümdarın sahip olması gereken özelliklerden birisinin, memleketin sırlarını gizli tutmak olduğunu söyler. Bununla bağlantılı olarak Hz. Peygamber'in (s.a.v) özellikle savaş sırlarında çok titiz davrandığını zikreder.

چنان باید آیین کردار تو که کس ره نیابد به اسرار تو
سکندر که بر شرقیان حرب داشت در خیمه گویند در غرب داشت
در این راز با تو کس انباز نیست بجز تو ترا محرم راز نیست

Senin öyle bir davranış biçimin olacak ki, Kimseler senin sıralarından haberdar olmasın,

Anlaşılan, İskender doğuya sefer düzenlediği halde, Anlaşılan kendi çadırını batıda kurmuştur (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 188_a).

Bu meselede kimse seninle ortak değildir, Kendinden başka sana sırdaş yoktur (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 188_b).

Gizlilik konusunda ise müellif, üç meselenin gizli tutulmasını tavsiye eder: Birincisi yapılacak olan seyahat ve maksadı; ikincisi, inanç ve dinî görüş ve son olarak da mal varlığı hakkında başkalarına bilgi verilmemesini öğütler. Buna sebep olarak da gerçek anlamda çok az kişinin sır saklayabilir olmasını göstermektedir (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 188_b-189_a).

Fırsatları Doğru Değerlendirmek bâbında Kâşifi, zamanın hızla akıp gittiğine dikkat çekerek akıllı hükümdarın, böyle geçici bir dünyada yaptığı hayırlı hizmetlerle halkının kalbinde kendini yaşatan kişi olduğunu söyler. Bu mevzuda da müellifimiz, *Kitab-ı Menûcihr*'den şu alıntıya yer vermektedir: “Akıllı olan kimse, bu ödünç alınmış (geçici, fânî) dünyaya gönül vermez, bir kimseyi Allah hükümdarlık makamına oturtursa, o da hayırlı ameller işleyerek nam ve şöhret kazanmalıdır” (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 195_a-195_b).

نوشیروان عادل باغی خیال داشت	بوزرجمهر گفت ای شاه کامران
آب و زمین مملکت این بدست توست	باغی بساز بر طرف جویبار آن
بیخی نشان که دولت باقیست بر دهد	کین باغ عمر گه بهار است و گه خزان

Âdil hükümdar olan Nûşirevân bir bağ yapmayı hayal etmiş, Büzürgmîhr (veziri) ona şöyle demiş: Ey mes'ud padişahım, Su, toprak ve mülkün tamamı senindir, Öyle bir bağ yap ki kanallarının etrafında, Öyle bir ağaç ekesin ki, Âhîret günü sana mahsül versin, Zira bu ömür bağında kâh bahar kâh da son bahar olur (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 197_a-197_b).

Hukuka Ri'âyet Etmek mevzusu üzerinde Kâşifi, uzunca durmaktadır. Devlet adamlarının bu konuda titiz davranmalarını tavsiye etmektedir. Ayrıca genel olarak anne ve babaya saygı gösterilmesini nasihat eder ve bu bağlamda Allah'ın şu buyruğuna yer verir: “Anne ve babanın memnun oldukları evladından ben de memnun olurum.”

دستگیری گر کنی همسایه درویش را	با پیمبر در جنان همسایه بینی خویش را
Eğer yardıma muhtaç komşuna yardım edersen,	Cennet'te kendini Peygamber'in (s.a.v) komşusu görürsün (Kâşifi, 900/1494-1495, vr. 204 _a).

Bilginler ile Oturmak faslında müellif, devlet adamlarının ilim erbabıyla müşavere etmelerini önermektedir. Bu bağlamda bilgili insanlar ile oturup,

onların tecrübelerinden faydalanmanın saadet kimyası olduğunu belirtmektedir.

مهر پاکان در میان جان نشان
دل مده الا بجمعی سرخوشان
نار خندان باغ را خندان کند
صحبت مردانت از مردان کند
سنگ گر خاراگر مرمر بود
چون بصاحبدل رسد گوهر شود

Gönlü temiz kalpli olan insanları sev,

Kendisini ilme ve irfana adanmış kimselerden başkasına gönlünü kaptırma,

Gülen bir nar (güleryüzlü insan), bütün nar bahçesini sevindirir (herkesi neşelendirir),

Yiğitler yiğitlerin hikâyesini anlatı ,

Taş ise ister sivri isterse mermer olsun, sahibini bulursa, gevher olur (Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 218_a).

Şerhlerin Önünü Kesmek bâbında müellif, bilgili insanlar ile istişare edilmesi gerektiği gibi kötülerden de uzak durulmasını önermektedir. Buna göre devlet başkanının halkın güveni için bu meselede titiz davranmasının bir zaruret olduğunu özellikle vurgulamaktadır (Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 225_b-226_a).

بیر دست دزد و سر راهزن
که ایمن شود راه بر مرد و زن
چوره گشت ایمن شود کاروان
ز بهر تجارت بهر سو روان
وزان سو بسی نفع یابند خلق
دمادم به سودا شتابند خلق
شود شهر معمور و ده نیز هم
ز آیینه دل رود زنگ غم

Hırsızların ellerini, yol kesenlerin kafasını kes ki, halkın güvende yaşasın,

Yollar haydutlardan temizlendiği takdirde, ticaret kervanları her tarafa seyahat eder,

Bu sayede halk kazanç elde eder ve devletine karşı da sevgisi artar,

Memleket bu sayede refah bulur, gam ve keder de gönüllerden uzaklaşır (Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 226_b).

Devlet Erkânının Âdâbı bâbı ise bu eserin en uzun ve son bölümüdür. Kâşifî bu bölümü ikiye ayırmıştır: Birincisi devlet adamlarının yetiştirilmesi ve özellikleri; ikincisi devlet erkânının hükümdara karşı sorumlulukları şeklindedir.

Buna göre birinci bölümde, hükümdarın iktâlar üzerinde tasarruf hakkı verdiği emirlerin tayin edilmesinde ve yetiştirilmesinde titiz davranması ge-

rektiğini söylemektedir. Söz konusu emirlerin halka zulüm etmelerini engellemek adına güvenilir habercilerin görevlendirmesi gerektiğini belirtmektedir. Devlete hizmet edecek memurlara birden fazla görevin verilmemesini ve iki kişiye de aynı vazifenin verilmemesini tavsiye etmektedir. Ayrıca hükümdarı temsil edip onun dili olarak nitelendirdiği elçilere iyi muamele edilmesi gerektiğini de söylemektedir. Yine devlet idaresinde en önemli mevkiyi işgal eden vezirlerin de çok iyi kişilerden seçilmesi gerektiğini yazmaktadır.

ملازمان سلاطین چو یکجهت باشند مهم مملکت و مال برقرار بود
وگر نفاق نمایند و مکر حیلہ کنند اساس جمله مهمّات بی مدار بود

Hükümdarlar ve devlet ricâli arasında bir uyum olduğu takdirde, Devletin bütün işleri ve hazinesi de uygun bir biçimde olur, Ancak aralarında nifak ve kin gütmek yayılırsa, Devletin bütün temelleri sarsılacaktır (Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 244_b).

İkinci bölümde ise devlet hizmetine alınan kimselerin, Cenâb-ı Hak'ka şükretmeleri gerektiği gibi, hükümdara itaat edip halka karşı olan vazifelerinde Allah'ın emrettiğinin dışına çıkmamaları gerektiğini tavsiye etmektedir.

Kâşifî eserini *"Hikmetin sırları, farklı zamanlarda çeşitli devlet ve devlet adamlarının yaşadığı bazı hadiselerden ibaret olan, yüce nâmlı Ebu'l-Muhsin Mirza adına Ahlâk-ı Muhsinî'nin telifi tamamlandı, tarihi de verildi,"* sözleriyle bitirmiştir.

Sonuç

Hüseyin Kâşifî Timurlu Devleti'nin himayesini gören meşhur âlimlerdendir. Saygın bir şahsiyet olan Kâşifî, Hüseyin Baykara'nın sarayında bulunduğu sırada, devletin siyasî, ekonomik ve kültürel durumuna bizzat şahit olmuştur. Bu açıdan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l-Muhsin için yazmış olduğu *Ahlâk-ı Muhsinî* önemli bir çalışmadır. Kâşifî, eserini şahit olduğu olayları dikkate alarak devletin varisi olacak Ebü'l-Muhsin'in ileride karşılaşacağı muhtemel olaylara karşı nasıl davranması gerektiğini izah eden bir rehber şeklinde ele almıştır. Bu bağlamda müellif özelde Ebü'l-Muhsin'e, genel anlamda da hükümdarlara iyi bir yönetici olma yolunda öğütler vermiş, halkın mutluluğu ve refahını sağlamanın önemi üzerinde durarak bir takım tavsiyelerde bulunmuştur. Halkın bekasının devletin bekası olduğunu vurgulayarak yöneticilere düşen görevleri sıralamıştır. Aynı şekilde halkın da kendi sorumluluklarını bilmesi ve devlete karşı vazifelerini yerine getirmesinin önemini belirtmiştir.

Müellif, eserini peygamberler başta olmak üzere sahabelerin, âlimlerin ve çeşitli devlet adamlarının hayatından seçtiği örneklerle zenginleştirmiştir. Bir diğer özellik de Farsça şiir beyitlerinin işlenmiş olmasıdır. Güzel sesi ve hitabeti ile meşhur olan Kâşifi, edebî vasfını ortaya koyarak, güzel ahlâka yönelik mevzuları şiir ile yoğurarak aktarmıştır.

Ahlâk-ı Muhsinî, XV. asrın sonlarında Farsça olarak sade bir dille yazılmış ana kaynak niteliğindedir. Dolayısıyla hem edebî yönü hem de güzel ahlak ve adalet odaklı devlet yönetim felsefesi ile ilgili olması hasebiyle önemli bir eserdir. Eserden yöneticiler ile yönetilenler arasındaki ilişkilerin yanı sıra devlet adamları arasındaki münasebetlere dair bilgi edinmek mümkündür. Dolayısıyla ahlâk üzerine yazılmış eserler; edebî ve ahlâkî değer odaklı yazılmış olan siyasetnâme (nasihatnâme) türü eserler; tarihçiler için dönemin siyasî, kültürel ve toplumsal meselelerini anlamalarına yardımcı olacak önemli kaynaklardır. İran edebiyatı açısından önemli bir eser olan *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin muhtelif kütüphanelerde çok sayıda taş ve kurşun baskı nüshaları bulunmaktadır. Eserin Osmanlı Türkçesine çeşitli tercümeleri olduğu gibi, aynı künye altında benzer eserlerin de telif edildiği görülmektedir. Buna istinaden, eserin Osmanlı devlet adamları ve ulemâ kesimi tarafından önemsendiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eser üzerinde daha kapsamlı çalışılmaların yapılması Türk kültür ve edebiyat tarihine önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abdurrahman Câmî, (1962). *Nefahâtü'l-Üns*. Lâmiî Çelebi (çev.). İstanbul: Marifet Yayınları.
- Aksu, A. (2008). Nehcü'l-belâğâ'da Hz. Ali'nin Bazı Tavsiye ve Uyarıları. C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi. (XII/2), (s. 35-54).
- Algar, H-Alparslan, A. (1998). Hüseyin Baykara. DİA (XVIII. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (530-532).
- Anay, H. (1994). Devvânî. DİA (IX. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (257-262).
- Avcı, C. (2006). Nasîhatü'l-Mülûk. DİA (XXXII. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (411).
- Avçın, M. (2012). Bir Siyasetname olarak Ahlâk-ı Muhsinî. Türkoloji Araştırmaları. (II/VII), (145-160).
- Bahar, M. T. (1381). Melikü's-şü'erâ. Sebksînâsî (III. Cilt). Tahra: İntişârât-ı Zavvâr, (193-195).
- Blaydes, J. vd. (2013) Mirrors for Princes and Sultans: Advice on The Art of Governance in The Medieval Christian and Islamic Worlds. (October 4), (1-3).
- Browne, E. G. (1386). *Tarih-i Edebiyat-ı İran, ez Firdevsî tâ Câmî*. (G. Sedrî-Efşâr, çev.). Y.y: İntişârât-ı Morvârid.
- Çolak, O. (2003). İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası. Türkiye Araştırmaları Litaratür Dergisi. (II/I). İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı, (339-378).
- Davutoğlu, A. (2009). Siyâset. DİA (XXXVII. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (294-299).
- Dehuda, A. E. (1344). Ra'sü'l Kelb. Lugatnâme (III, Cilt). Tahran: Çâphâne-yi Dânişgâh-i Tahran, (10446).
- Dehuda, A. E. (1373). *Lugatnâme*. (XI. Cilt). Tahran: İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tehran, (15886-15887).
- Demirci, M. (2005). Emevîlerden Abbâsîlere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: Abdullah İbnü'l-Mukaffâ ve Risaletü's-Sahâbesi. D.E.Ü, İlahiyat Fakültesi Dergisi. (XXI), (117-148).
- Dihkâniyân, C.-Nikûbaht, N. (1390). Nakd-i Ahlâkgerâî der Kelîle ve Dimne bâ Nîmni-gâhi bi Endîşehâ-i Machiavelli. Faslnâme-i İlmî-Pejûhişî, Nakd-i Edebî, (XIV), (135).
- Dirâyetî, M. (1389). *Fihristvâre-i Destnevîshây-i İran (Denâ)* (XII. Cilt). Tahran: Keta-bhâne, Muze ve Merkez-i Esnâd-i Meclis-i Şurây-ı İslâmî.
- Durmuş, İ. (2000). İbnü'l-Mukaffa. DİA. (XXI. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (130-134).
- Durmuş, İ. (2006). Nehcü'l-Belâga. DİA (XXXII. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (538-540).
- Firdevsî. (2005). *Şehnâme*. (Necati Lugal, çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Gâzâlî. (1389). *Nasihatü'l-Mülûk*. (Kivâmeddîn Taha, haz.). Tahran: İntişârât-ı Câmî.
- Harman, Ö. F. (2011). Kârûn, DİA (XXIV. Cilt), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (519-520).

- Hüseyin Va'iz-i Kâşifî. (1358/1979). *Ahlâk-ı Muhsinî*, Tahran: Kitaphâne-i İlmiye-i Hâmidî.
- Hüseyin Va'iz-i Kâşifî. (1369). *Bedâyi'u'l-efkâr fî Senâyi'u'l-eş'âsâr*. (Mîr Celâleddîn Kezâzî, tsh). Tahran: Neşr-i Merkez.
- Hüseyin Va'iz-i Kâşifî. *Ahlâk-ı Muhsinî*. Murtaza Müderrisî-i Çihârdehî. Mukaddime bölümü.
- Karaismailoğlu, A. (1999). Hüseyin Vâiz-i Kâşifî. DİA (XIX. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (16-18).
- Karaismailoğlu, A. (2002). Kelile ve Dimne, DİA (XXV. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (210-212).
- Kâtip Çelebi. (1941). *Keşfü'z-Zunûn*, Ankara: Maarif matbaası.
- Kâtip Çelebi. (2007). *Keşfü'z-z Zunûn*, II, (Rüştü Balcı, çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Keleş, R. (2010). Türk Edebiyatı'nda Nasihat, A.Ü Türkiyat Araştırmaları Dergisi (TAED), (XLIV). (202-205).
- Kılınç, B. Kendi Kendine Bir Kavram: Adalet. Genç Hukukçular Hukuk Okumaları Biri- kimler-4. (Muharrem Balcı, ed.). İstanbul: Hukuk Vakfı Yayınları.
- Kut, G. (1989). Ali Şîr Nevâî. DİA (II. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (449-453).
- Lambton, A.K.S. (1385). *Seyri der Tarih-i İrân Ba'd ez İslâm*. (Y. Âjend, Farsça çev.). Tahran: İntişârât-i Emîr Kebîr.
- Levend, A. S. (1962). Siyasetnâmeler. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Ankara: TTK, (167-194).
- Mehcûb, M. C. (1387). *Edebiyât-ı Âmiyâne-i İrân* (I-II. Cilt). Tahran: Neşr-i Çeşme.
- Merçil, E. (2008). Saffârîler. DİA (XXXV. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (464-465).
- Mevlânâ. (1386). *Mesnevî-Manevî*. (Reynold Nicolson, haz.). (Gulam Hüseyin İ'râbî, tsh). , Tahran: İntişârât-ı Ordibehişt.
- Mottaqî, H. (1395). *Fihrist-i Nuseh-ı Hattî-yi Farsî-yi Enstitu Destnüvisha-yi Şarkî-yi Ferhengistan-ı Ulum-ı Rusiye- Saint Petersburg*. (XI. Cilt). Tahran: Kitabhâne-i Milli-yi İrân.
- Mukîmî, H. G. (1388). *Feslnâme-yi Hukûmet-i İslâmî*. (IX. Cilt). Tahran: yy.
- Nişâtiyye, N. T. (1394). Hâniş-i Tefsîrî-yi Ahlâk-ı Muhsinî bi Mesâbih-i Enderznâme-i Siyasî-yi Asr-i Timuriyân. Feslnâme-i İlmî-Pejûhişî-yi. (95-125).
- Niyazi, M. (1993). *Türk Devlet Felsefesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Öntürk, V. (2016). Saffârî Emîri Ya'kub b. Leys'in Siyasi Faaliyetleri. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Ortadoğu Özel Sayısı. (217-238).
- Öz, M. (1999). Klasik Dönem Osmanlı Siyasî Düşüncesi. İslam Araştırmaları Dergisi, (1/12), (27-29).
- Özaydın, A. (1995). Esfâr b. Şirveyh. DİA (XI. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (373-374).
- Özbek, S. (2003). *60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprıman'a Armağan*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Özmen, A. (2014). Siyâsetnâme'de Yönetim Felsefesi. *Gümüştane Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, (III/10). (203-218).

- Palabıyık, H. (2001). Türk Devlet Telakkisinde Tebaa Anlayışının Tarihî ve Dinî Bazı Kökenleri, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (XVI). (172-175).
- Râzî, S. (2015). *Nehcü'l-belâga*. (Seyyid Ali Hüseyinî Buhtî, thk). (Kadri Çelik, çev.). İstanbul: ASR Yayınları.
- Rençber, M. (t.y.). Siyâsetnâmenüvisî der İran. Pejuhişgâh-i Ulûm-i İnsânî ve Mutalâat-i Ferhengî, FA-Faslnâme-i Ulûm-i Siyâsî. (257-258).
- Rosenthal, E I. J. (1996). *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*. (Ali Çaksu, çev.). İstanbul: İz Yayınları.
- Safa, Z. (1386). *Tarih-i Edebiyat der İran*. (IV. Cilt). Tahran: İntişârât-ı Firdevs.
- Siyâkî, M. D. (1350). Mecmu'a-yi Makâlât-i Abbâs İkbâl Âştiyânî, Tahran: Kitabfurûşî-yi Hayyâm.
- Srorey, C. A. (1970). *Persian Literature*. (I. Cilt). London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland.
- Subhî e's-sâlih. (1968). *Nehcü'l-belâğâ*. Beyrut: Y.y.
- Şahinoğlu, M. N. (1989). Ahlâk-ı Muhsinî. DİA. (II. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (17-18).
- Şirvânî, H. H. Fârâbî'nin Siyasî Nazariyeleri. (Hüseyin G.Yurdaydın, çev.). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. (VIII/4). (445-446).
- Tabâtabâî, S. J. (1388). *Derâmedi ber Tarih-i Endîşe-i Siyâsî der İran*. Tahran: İntişârât-ı Kevîr.
- Tosun, N. (2008). Safî Fahreddîn. DİA. (XXXV. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (460).
- Türk, H. B. (2012). Çoban ve Kral, Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkdoğan, M.G. (2010). Bir Siyasetnâme Örneği Olarak Ahmedî'nin İskendernâme'si. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, (III/12). (418-430).
- Uğur, A. (2001). *Osmanlı Siyasetnâmeleri*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Yasa, M. (2009). Nehcü'l-belâğâ'da Hz. Ali'nin Allah Anlayışı. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, The Journal of International Social Research. (II/IX). (499-506).
- Yazıcı, T. Hemdânî Emîr-î Kebîr. DİA, (XVII. Cilt). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, (186-188).
- Yûsufî, G. H. (1978). Kâshifî. EI. (IV. Cilt). Leiden: E.J. Brill, (704-705).

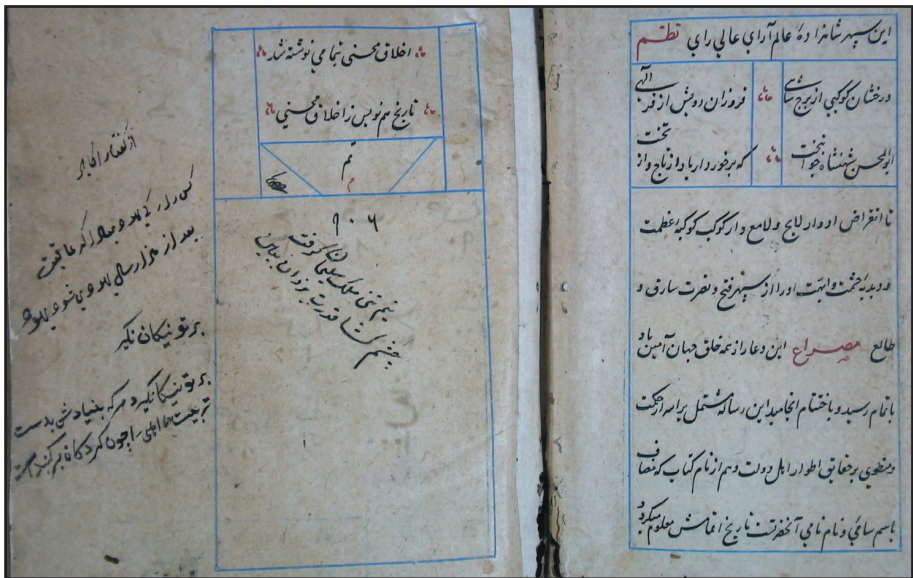
İnternet Kaynakları

- http://www.iranicaonline.org/articles/kasefi_kamal(26.08.2016).
- <http://www.aghabozorg.ir/search.aspx> (10.08.2016).
- <http://193.255.138.2/takvim.asp> (10.08.2016).
- <http://www.islamansiklopedisi.info/> (10.08.2016).
- <http://persian.packhum.org/persian/main?url=pf%3Ffile%3D12401010%-26ct%3D0> (29.08.2016).
- http://www.iranicaonline.org/articles/kasefi_kamal (26.08.2016).
- www.princeton.edu/.../Blyde-et-al-Mirrors-Princeton (10.08.2016).
- <http://mushaf.diyaret.gov.tr/> (29.08.2016).
- <http://www.ensani.ir/fa/17908>, (10.08.2016).

Ek-1., Ahlâk-ı Muhsinî (Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 1_b-2_a)⁴⁸

Ek-2., Ahlâk-ı Muhsinî (Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 256_b-257_a)⁴⁹

48 Eserin başlangıç sayfası için bkz. Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 1_b-2_a.

49 Eserin son bölümü (hâtime) için bkz. Kâşifî, 900/1494-1495, vr. 256_b-257_a.

